

ศุริชัย ขวัญแก้ว (มก.) 2558. ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม: บทบาทของชนชาติไทย "ประเทศไทย" เล่มที่ 10
สำนักพิมพ์: ศูนย์ศึกษาชาติพันธุ์และการพัฒนา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่,

การศึกษาชาติพันธุ์

ในภาคเหนือของประเทศไทย

ประสิทธิ์ ลิปรีชา

บทนำ

บทความนี้เป็นการทบทวนงานชาติพันธุ์ศึกษาในภาคเหนือในระยะที่ผ่านมา ผู้เขียนนำเสนอว่างานศึกษาด้านชาติพันธุ์ในภาคเหนือของประเทศไทยได้ปรับเปลี่ยนจากแนวทางการศึกษาเพื่อวิชาการและการพัฒนา มาเป็นการศึกษาเพื่อเพิ่มอำนาจในการต่อรองแก่กลุ่มคนชายขอบของสังคม โดยแต่ละแนวทางในการศึกษานั้นล้วนสัมพันธ์กับบริบททางวิชาการ ในระดับนานาชาติ กับทั้งบริบททางการเมือง เศรษฐกิจและสังคมทั้งในระดับชาติ และนานาชาติด้วย ประการสำคัญคือ การสร้างนักวิจัยรุ่นใหม่ โดยเฉพาะเยาวชนที่มาจากชุมชนชาติพันธุ์เอง ที่เกิดขึ้นจากบทบาทของหลักสูตร ชาติพันธุ์สัมพันธ์ในมหาวิทยาลัยเชียงใหม่

จาก “ชนชาติ” ถึง “กลุ่มชาติพันธุ์”

พัฒนาการของการใช้คำเรียกกลุ่มคนในวงวิชาการไทยนั้นมีมายาวนาน เริ่มจากคำว่า “ชนชาติ” มาจนถึงคำว่า “กลุ่มชาติพันธุ์” ในปัจจุบัน ทั้งนี้

คำเรียกกลุ่มคนที่มีวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์เฉพาะในวงวิชาการไทย โดยเฉพาะในทางมานุษยวิทยานั้นได้รับอิทธิพลจากสำนักคิดและศัพท์ทางวิชาการที่ใช้กันในประเทศตะวันตกนั้นคือสำนักมาร์กซิสต์-เลนิน และสำนักแองโกล-อเมริกัน โดยในกรณีของไทยนั้นเริ่มต้นจากการใช้คำว่า “ชนชาติ” มาสู่คำว่า “ชาวเขา” และ “กลุ่มชาติพันธุ์” ในปัจจุบัน

Keyes (2002) ชี้ให้เห็นว่าการจำแนกกลุ่มคนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ตอนบน โดยเฉพาะในประเทศจีน เวียดนามและไทย โดยรัฐบาลและนักวิชาการนั้น ได้รับอิทธิพลจากวิธีคิดที่เรียกว่าเป็นวิทยาศาสตร์ในการจำแนก (scientific classification) ตามแบบตะวันตก ซึ่งมีสองสำนักด้วยกัน นั่นคือสำนักมาร์กซิสต์-เลนิน กับสำนักแองโกล-อเมริกัน *สำนักแรก* เป็นสำนักมาร์กซิสต์-เลนิน คาร์ล มาร์กซ์ (ค.ศ. 1818–1883) เป็นผู้ที่มิบทบาทอย่างสำคัญในสำนักนี้ ตัวเขาเองได้รับอิทธิพลจากเพื่อน คือ Friedrich Engels (ค.ศ. 1820–1895) ที่ได้รับอิทธิพลมาจาก Henry Lewis Morgan (ค.ศ. 1818–1881) หนังสือ Ancient Society ของ Henry Lewis Morgan ([1878, 1964]) นำเสนอว่าสังคมมนุษย์สามารถแบ่งออกได้เป็นสามระดับของการวิวัฒนาการ นั่นคือสังคมป่าเถื่อน (savagery) สังคมอนารยชน (barbarism) และสังคมทันสมัย (civilization) โดยอาศัยโครงสร้างทางสังคม (ครอบครัวและการปกครอง) เศรษฐกิจ (การพึ่งตนเองและทรัพย์สิน) และวัฒนธรรม (ภาษาและศาสนา) เป็นเกณฑ์ในการจำแนก ทั้งนี้ Engels ได้นำแนวคิดวัตถุนิยมประวัติศาสตร์มาทำการแบ่งความแตกต่างของสังคมมนุษย์แทน ต่อมา V. I. Lenin และ Josef Stalin แห่งสหภาพโซเวียตได้นำแนวคิดนี้มาใช้ทำการจำแนกความแตกต่างของกลุ่มคนในประเทศ เช่นเดียวกับผู้นำและรัฐบาลของประเทศคอมมิวนิสต์อย่างจีน เวียดนาม และลาว ที่ได้รับอิทธิพลจากโซเวียต กลุ่มประเทศที่ยึดตามสำนักคิดมาร์กซิสต์-เลนินดังกล่าวใช้คำว่า “ชนชาติ” (nation) ในการบ่งบอกความแตกต่างของกลุ่มคน

สำนักที่สอง คือสำนักแองโกล-อเมริกัน สำนักนี้ได้รับอิทธิพลจากแนวคิดการแบ่งกลุ่มคนในสังคมตามการวิวัฒนาการแบบ Morgan เช่นกัน แต่กลับใช้คำว่า “ชนเผ่า” (tribe) ในความหมายที่ว่าเป็นกลุ่มของประเภทที่เรียบง่าย เร่ร่อน หรือตั้งถิ่นฐานในท้องถิ่นที่ค่อนข้างชัดเจน พุดภาษาเดียวกัน มีรูปแบบการปกครองที่ไม่ซับซ้อน และมีความสามารถในการรวมตัวกันเพื่อกิจกรรมส่วนรวม เช่น การทำสงคราม (Freie-marreco and Myres, 1912: 156 อ้างใน Keyes, 2002: 1169) อย่างไรก็ตาม นักมานุษยวิทยาสายอเมริกันเริ่มเปลี่ยนมาใช้คำว่า “กลุ่มชาติพันธุ์” (ethnic group) ตั้งแต่ช่วงทศวรรษ 1950 เป็นต้นมา (ขณะที่สายอังกฤษยังคงใช้คำว่าชนเผ่า หรือ tribe) เพื่อก้าวข้ามแนวคิดแบบวิวัฒนาการของสังคมที่มีมาตั้งแต่สมัย Morgan กับเพื่อเป็นการครอบคลุมถึงกลุ่มคนอื่น ๆ ที่มากกว่า “ชนเผ่า” (tribe) ที่มักจะหมายถึงเฉพาะกลุ่มคนที่ยังล่าหังและเร่ร่อนอยู่ (Keyes, 2002) สำหรับคำว่า “กลุ่มชาติพันธุ์” (ethnic group) นั้นมาจากคำว่า ethnos ภาษากรีก ที่มาจากคำว่า ethnikos ที่หมายถึงคนนอกรีตหรือไม่มีศาสนาหรือเป็นคนป่าเถื่อน คำว่า ethnos นี้ใช้ในสังคมอังกฤษ ระหว่างช่วงกลางศตวรรษที่ 14 ถึงกลางศตวรรษที่ 19 แต่ในสังคมอเมริกัน คำว่า ethnics ที่เริ่มใช้ภายหลังสงครามโลกครั้งที่สองเป็นต้นมานั้น กลับเป็นคำสุภาพและมีความหมายในด้านดี นั่นคือการใช้เรียกชาวฮิวอิตาเลียน ไอร์แลนด์ และกลุ่มชนอื่นๆ ที่ไม่ใช่ลูกหลานของคนอังกฤษ ซึ่งเป็นชนกลุ่มใหญ่และครอบงำในสังคมอเมริกัน (Eriksen, 1993) นอกจากคำว่า ethnic group แล้ว ในสังคมอเมริกันยังใช้คำว่า “สีผิว” หรือ “race” ในการจำแนกความแตกต่างของกลุ่มคน โดยยึดตามสีผิวของผู้คน โดยเฉพาะความแตกต่างระหว่างชาวผิวขาวที่แต่เดิมอพยพมาจากยุโรปและปัจจุบันกลายเป็นผู้มีบทบาททางด้านการเมือง เศรษฐกิจและสังคมในประเทศ กับชาวผิวดำที่แต่เดิมถูกคนผิวขาวนำเข้ามาเป็นแรงงานจากทวีปแอฟริกา แต่ปัจจุบันกลายเป็นกลุ่มคนที่ด้อยอำนาจกว่าในสังคมอเมริกัน

งานเขียนชิ้นสำคัญในยุคแรกของวงวิชาการไทยใช้คำว่า “ชาว” และ “ชนชาติ” กับคำว่า “ชาติ” เมื่อกล่าวถึงกลุ่มคนใดกลุ่มคนหนึ่ง เอกสารเก่าแก่ที่สุดที่พูดถึงชนกลุ่มต่างๆ ในภาคเหนือและตะวันตกของประเทศเป็นงานเขียนของนักวิชาการชาวต่างชาติและบันทึกของข้าราชการจากส่วนกลางที่ถูกส่งไปปกครองท้องถิ่น ซึ่งได้รับมอบหมายจากสยามสมาคมให้ไปทำการบันทึกกลุ่มชนต่างๆ ในเขตพื้นที่ที่ตนเองเข้าไปปกครอง แล้วรายงานดังกล่าวถูกตีพิมพ์ในวารสาร The Journal of Siam Society หรือวารสารของสยามสมาคม ดังกรณีของการใช้คำว่า “ชาวยางแดง” โดยนายจันทร์ คนทาเสน (1923) ที่เป็นปลัดอำเภอ กับกรณีของหลวงบริพันธ์ ธุระราษฎร์ (1923) นายอำเภอสันมหาพน (แม่แตง) จังหวัดเชียงใหม่ ที่ใช้คำว่า “ชาติแม้ว” นอกจากนั้นแล้วยังปรากฏในหนังสือลัทธิธรรมนิยมต่างๆ ภาคที่ 24 ที่เขียนถึงประวัติสังเขปของชนชาติ แม้ว เย้า มูเซอร์ (ขุนกำราบอินทร, 2475) แต่ในเนื้อหากลับใช้คำว่า “คนชาติแม้ว” “คนชาติย้าว” และ “คนชาติมูเซอร์” สำหรับกลุ่มคนไทยนั้น งานเขียนของหมอดอดด์ (Dodd, 1923) ในชื่อหนังสือ The Tai Race, Elder Brother of the Chinese: Results of Experience, Exploration and Research of William Clifton Dodd, D.D. ต่อมาได้รับการแปลและตีพิมพ์เป็นภาษาไทย ในชื่อประมวลเรื่องของชนชาติไทย พ.ศ.2512 (ดอดด์, 2513) จะสังเกตว่าคำว่า “ชนชาติ” นั้นแปลมาจากคำว่า “race” ในภาษาอังกฤษ งานเขียนเรื่อง “เชื้อชาติ ภาษา และวัฒนธรรม” ของพระยาอนุมานราชธน (2516) ที่เขียนขึ้นเมื่อปี พ.ศ.2498 โดยการแปลแบบถอดความมาจากงานเขียนทางด้านมานุษยวิทยาในประเทศตะวันตก กลับใช้คำว่า “ชนชาติ” กับคำว่าชนชาติผิวดำ ชนชาติผิวเหลือง ชนชาติผิวขาว และชนชาติไทย เช่นเดียวกับงานเขียนของหลวงวิจิตรวาทการ (2504) ในชื่องานค้นคว้าเรื่องชนชาติไทย กับงานเขียนของจิตร ภูมิศักดิ์ (2535) ที่ตีพิมพ์ครั้งแรกเมื่อปี พ.ศ.2519 ก็ใช้คำเดียวกัน คือคำว่า “ชนชาติ” ในการเรียกกลุ่มคนต่างๆ ในประเทศไทย

และเพื่อนบ้าน ขณะทำงานเขียนเรื่อง “๓๐ ชาติในเชียงราย” ของบุญช่วย ศรีสวัสดิ์ (2493) กลับใช้คำว่า “ชาติ” ในการบ่งบอกถึงความเป็นลักษณะเฉพาะของกลุ่มคน

ต่อมาคำว่า “เผ่า” ที่แปลมาจาก “tribe” ในภาษาอังกฤษ ถูกนำมาใช้เรียกกลุ่มชนที่หลากหลายบนพื้นที่สูงในภาคเหนือของประเทศไทย โดยรัฐบาลและนักวิชาการไทยใช้คำว่า “ชาวเขา” ขณะที่คำในภาษาอังกฤษเป็น “hill tribes” ที่หมายถึงหลากหลายเผ่าบนภูเขา ซึ่งมีสถาบันวิจัยชาวเขาเป็นหน่วยงานหลักในการทำงานวิจัยเกี่ยวกับกลุ่มคนบนพื้นที่สูง นอกจากนั้นแล้วยังมีงานเขียนของส่วนราชการที่ดูแลกลุ่มคนบนพื้นที่สูง โดยเฉพาะกระทรวงมหาดไทย กระทรวงกลาโหม และสภาความมั่นคงแห่งชาติ ซึ่งมักจะใช้คำว่า “ชาวเขา” กับคำว่า “ชนกลุ่มน้อย” สลับกันไป (ดูตัวอย่างงานเขียนของ ขจัตถย์, 2518, 2526) ที่มาของคำว่า “ชาวเขา” หรือ “hill tribe” ดังกล่าวเป็นผลมาจากวิธิตัดในการจำแนกกลุ่มคนตามสำนักแอ่งโกล-อเมริกัน โดยเฉพาะนักวิชาการจากประเทศออสเตรเลียและออสเตรเลียที่เข้ามามีบทบาทในการสำรวจสภาพการปลูกฝิ่นของกลุ่มบนพื้นที่สูงในภาคเหนือ แล้วเสนอให้จัดตั้งศูนย์วิจัยชาวเขาขึ้น (Department of Public Welfare, 1962; Geddes, 1964) ภายหลังจากที่มีการนำเสนอผลงานทางวิชาการร่วมกันครั้งแรกในปี ค.ศ.1967 ศูนย์วิจัยชาวเขาได้ตีพิมพ์หนังสือรวมบทความชื่อ “Tribesmen and Peasants in North Thailand” (Tribal Research Centre, 1969) ในช่วงเวลาเดียวกันนั้นเอง Kunstadter (1967) ได้จัดประชุมและรวบรวมบทความตีพิมพ์ในหนังสือ “Southeast Asia Tribes, Minorities, and Nations” แม้หนังสือที่ตีพิมพ์โดยศูนย์วิจัยชาวเขา ซึ่งเขียนขึ้นโดยนักวิชาการชาวไทยและต่างชาติเมื่อปี ค.ศ.1983 จะใช้คำว่า “คนบนพื้นที่สูง” ในหนังสือชื่อว่า Highlanders of Thailand (McKinnon and Bhruksasri, 1983) แต่ต่อมาในปี ค.ศ.1989 ศูนย์วิจัยชาวเขาก็กลับไปใช้ชื่อ “ชาวเขา” ดังเดิม ในการตีพิมพ์หนังสือเรื่อง “Hill Tribes Today”

(McKinnon and Vienne, 1989) เมื่อหมดยุคของสถาบันวิจัยชาวเขา ในปี พ.ศ.2545 (ประสิทธิ์ ลิปรีชา และ ปนัดดา บุญสาระน้อย, 2548; Buadaeng, 2006) คำว่า “ชาวเขา” หรือ “hill tribes” ค่อยๆ หายไปจากวงวิชาการไทยและแวดวงราชการ¹

เข้าสู่ยุคกลางทศวรรษ 1990 เป็นต้นมา เริ่มมีนักวิชาการชาวต่างชาติใช้คำว่า “ชนพื้นเมือง” หรือ “indigenous people” ในการเรียกกลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่สูงในภาคเหนือของประเทศไทยและประเทศเพื่อนบ้าน (McCaskill and Kampe, 1997) ด้วยเพราะอิทธิพลจากการศึกษาวิจัยการขับเคลื่อนเรื่องสิทธิของชนพื้นเมืองในประเทศแคนาดา สหรัฐอเมริกา และประเทศอื่นๆ ในลาตินอเมริกาและออสเตรเลียที่ถูกกระทำจากเจ้าอาณานิคมและผู้ปกครองชาวมิซอมาเรียนมาตั้งแต่ในยุคเจ้าอาณานิคม คำว่า “ชนพื้นเมือง” ได้รับการดอกร้างอีกในชุดงานวิจัยที่เป็นความร่วมมือระหว่างนักวิชาการแคนาดา ไทย และประเทศเพื่อนบ้าน (Leepreecha, McCaskill, and Buadaeng, 2008) อย่างไรก็ตาม ในงานเขียนขององค์กรพัฒนาเอกชนนั้น คำว่า “indigenous people” ได้รับการแปลเป็นภาษาไทยว่า “ชนเผ่าพื้นเมือง” (สมาคมศูนย์รวมการศึกษาและวัฒนธรรมของชาวไทยภูเขาในประเทศไทย,

¹ งานพัฒนาและสงเคราะห์ชาวเขาเริ่มอย่างเป็นทางการเมื่อปี พ.ศ.2502 และสถาบันวิจัยชาวเขาเริ่มเมื่อปี พ.ศ.2507 ทั้งสองหน่วยงานถูกยุบเมื่อปี พ.ศ.2545 ตามนโยบายปฏิรูประบบราชการในสมัยรัฐบาลทักษิณ ชินวัตร แต่เมื่อต้นปี พ.ศ.2558 งานชาวเขากลับได้รับการรื้อฟื้นขึ้นมาใหม่ ภายใต้กองกิจการนิคมสร้างตนเองและพัฒนาชาวเขา กรมพัฒนาสังคมและสวัสดิการ กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ ภายหลังจากในระบอบที่ผ่านมามีได้พยายามผลักดันให้เกิดสำนักกิจการชาติพันธุ์ขึ้นภายในกระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ แต่ก็ต้องถูกยกเลิกไป ทั้งนี้ เหตุผลที่ต้องกลับมารื้อฟื้นงานด้านชาวนั้นก็เพราะคำว่า “ชาวเขา” นั้นมีกฤษฎีการองรับ แต่งานด้าน “ชาติพันธุ์” ไม่มี ขณะที่สำนักงานสภาความมั่นคงแห่งชาติใช้คำว่า “ชนต่างวัฒนธรรม” ในการทำงานกับกลุ่มมุสลิมในจังหวัดภาคใต้และกลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ ทั่วประเทศ (http://www.nsc.go.th/Pages/images/NSC_Organize_54.jpg)

2544)² คำดังกล่าวได้รับการเผยแพร่ต่อโดยสำนักกิจการชาติพันธุ์ กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ด้วย (สำนักกิจการชาติพันธุ์, 2553) ขณะที่คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ (2552) กลับใช้คำว่า “ประชาชาติดั้งเดิม” แทน ไม่ว่าจะมีการแปลคำว่า “indigenous people” มาเป็นคำในภาษาไทยที่แตกต่างกันไป แต่ประการสำคัญที่อยากจะย้ำในที่นี้คือคำเหล่านี้เริ่มมีการใช้มากขึ้นทั้งในวงวิชาการและการเคลื่อนไหวของภาคประชาชน ซึ่งเชื่อมโยงกับบริบทของการเคลื่อนไหวของชนพื้นเมืองในทวีปอื่นและอีกหลายประเทศในทวีปเอเชีย (ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน <http://www.aippnet.org>)

ในยุคกลางทศวรรษ 1990 นี้เช่นกัน คำว่า “กลุ่มชาติพันธุ์” เริ่มปรากฏในงานเขียนทางวิชาการมากขึ้น มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ โดยภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา เริ่มมีอาจารย์สนใจทำการศึกษากลุ่มน้อยในภาคเหนือ กับทั้งเริ่มทำการสอนและผลิตตำราเกี่ยวกับแนวคิดและตัวอย่างด้านชาติพันธุ์ (สุเทพ สุนทรเกสซ์, 2548; ยศ สันตสมบัติ, 2547) ในปี พ.ศ.2533 สถาบันวิจัยสังคม เริ่มตั้งศูนย์ศึกษาชาติพันธุ์และการพัฒนาขึ้น (ดูรายละเอียดในหัวข้อต่อไป) ทำให้เริ่มมีการตีพิมพ์งานวิจัยโดยการใช้ชื่อว่ากลุ่มชาติพันธุ์มากขึ้น ดังตัวอย่างงานของปนัดดา บุญยสาระน้อย (2544) กระแสดังกล่าวส่งผลให้นักวิชาการสถาบันวิจัยชาวเขาในยุคท้าย

² เหตุผลแรกที่ต้องครีพัฒนาเอกชนใช้คำว่า “ชนเผ่าพื้นเมือง” คือ เป็นการแปลตามนิยามขององค์กรแรงงานระหว่างประเทศ (ILO) ที่ใช้คำว่า “indigenous and tribal people” ส่วนเหตุผลที่สองนั้นเป็นเพราะขบวนการเคลื่อนไหวเพื่อเรียกร้องสิทธิของเครือข่ายภาคประชาชนและองค์กรพัฒนาเอกชนมีที่มาจาก “สมัชชาชนเผ่าแห่งประเทศไทย” ที่นำโดยกลุ่มคนบนพื้นที่สูงในภาคเหนือ ในช่วงปี พ.ศ.2541-2545 แล้วจึงปรับเปลี่ยนมาเป็น “เครือข่ายชนเผ่าพื้นเมืองและชาติพันธุ์ในประเทศไทย” ที่ร่วมมือกับกลุ่มคนในพื้นที่ราบทางภาคเหนือและภาคอื่นๆ ทั่วประเทศ ตั้งแต่ปี พ.ศ.2550 เป็นต้นมา (ดูเพิ่มเติมใน ประสิทธิ์, 2556) ล่าสุด (31 ตุลาคม 2558) สมาชิกสมัชชาชนเผ่าแห่งประเทศไทยที่มาจากกลุ่มต่างๆ ทั่วทุกภาคเห็นดีให้ใช้คำว่า “ชนเผ่าพื้นเมือง” สำหรับการนำเสนอร่างพระราชบัญญัติที่ร่างขึ้น เพื่อเสนอต่อสมาชิกสภานิติบัญญัติแห่งชาติต่อไป

เริ่มหันมาใช้คำว่า “กลุ่มชาติพันธุ์” มากขึ้น (นิพัทธเวช สืบแสง, 2546; สถาบันวิจัยชาวเขา, 2545) การประชุมวิชาการประจำปีของศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร เมื่อปี พ.ศ.2546 เน้นประเด็นด้านชาติพันธุ์เป็นหลัก (ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, 2546) ตามมาด้วยการตีพิมพ์บทความที่ได้นำเสนอในเวทีประชุมวิชาการดังกล่าว (ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี, 2546; วิภาส ปรัชญาภรณ์, 2547) ในปีถัดมา คือปี พ.ศ.2548 สถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเพื่อพัฒนาชนบท มหาวิทยาลัยมหิดล ได้จัดพิมพ์หนังสือชุดสารานุกรมกลุ่มชาติพันธุ์ในประเทศไทยขึ้น จะเห็นได้ว่าปัจจุบันนักวิชาการที่ศึกษากลุ่มชนต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นบนพื้นที่สูงหรือในพื้นที่ราบ ต่างก็หันมาใช้คำว่า “กลุ่มชาติพันธุ์” มากยิ่งขึ้น ด้วยเพราะความหมายของคำดังกล่าวไม่ได้มีนัยของความเป็น “เรา” กับ “คนอื่น” ความเป็น “คนบนพื้นที่สูง” กับ “คนในพื้นที่ราบ” หรือความ “ล้าหลัง” กับความ “เจริญ” กว่าในสังคมแบบงานวิชาการในอดีต แต่มีนัยเพียงความเป็นคนกลุ่มวัฒนธรรมเฉพาะที่เป็นกลุ่มย่อยหรือไม่ใช่กลุ่มวัฒนธรรมกระแสหลักของประเทศเท่านั้น ประการสำคัญคือ การศึกษากลุ่มชาติพันธุ์ต้องเน้นการทำความเข้าใจความสัมพันธ์ทางสังคม ไม่ว่าจะเป็นภายในกลุ่มชาติพันธุ์เอง ระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์ หรือระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์กับรัฐชาติและโลกาภิวัตน์ ฉะนั้นนักวิชาการด้านชาติพันธุ์คนสำคัญอย่าง ดร.สุเทพ สุนทรเกสซ์ จึงใช้คำว่า “ชาติพันธุ์สัมพันธ์” แทนคำว่า “ethnicity” ในภาษาอังกฤษ³

³ คำว่า “กลุ่มชาติพันธุ์” และ “ชาติพันธุ์สัมพันธ์” ดังกล่าวเป็นคำใหม่ในวงวิชาการไทย ที่เพิ่งเกิดขึ้นในช่วงปลายทศวรรษ 2520 ต่อต้นทศวรรษ 2530 ดังประสพการณ์ของศาสตราจารย์ Charles F. Keyes แห่ง University of Washington ที่เล่าให้ผู้อื่นเขียนว่า ในระหว่างช่วงปลายทศวรรษ 2510 ต่อต้นทศวรรษ 2520 ที่ท่านมาเป็น visiting scholar สอนที่คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ นั้น ไม่มีคำใดในภาษาไทยที่จะเป็นคำแปลตรงของคำว่า “ethnic group” ในภาษาอังกฤษได้เลย แต่ปัจจุบันมีคำว่า “กลุ่มชาติพันธุ์” และ “ชาติพันธุ์สัมพันธ์” ขึ้นมาใช้อย่างกว้างขวาง

ทิศทางการศึกษากลุ่มชาติพันธุ์ในภาคเหนือ

ทิศทางการศึกษากลุ่มชาติพันธุ์ในภาคเหนือของประเทศไทยในระยะที่ผ่านมา อาจแบ่งออกได้เป็นสามทิศทางด้วยกัน คือ การศึกษาเพื่องานวิชาการ การศึกษาเพื่อการพัฒนา และการศึกษาเพื่อเสริมอำนาจของกลุ่มชาติพันธุ์ อย่างไรก็ตาม ในความเป็นจริงอาจมีงานสำคัญบางชิ้นที่คาบเกี่ยวมากกว่าหนึ่งทิศทางอยู่บ้าง แต่ละทิศทางการศึกษานั้นล้วนแล้วแต่มีบริบทเข้ามาเกี่ยวข้องอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

การศึกษาเพื่องานวิชาการ

ความสนใจในการศึกษากลุ่มชาติพันธุ์ในภาคเหนือเพื่องานวิชาการ อาจแบ่งออกได้เป็นสองลักษณะด้วยกัน คือ งานศึกษาเพื่อความเข้าใจ กับงานศึกษาเพื่อถกเถียงในเชิงวิชาการ ลักษณะแรก เป็นงานวิชาการเพื่อความเข้าใจเกี่ยวกับกลุ่มชาติพันธุ์ เริ่มต้นจากนักวิชาการชาวตะวันตกกับเจ้าหน้าที่รัฐไทย ในยุคทศวรรษ 1920 ที่ได้ทำการเผยแพร่งานศึกษาพื้นฐานด้านชาติพันธุ์ผ่านสยามสมาคม Erik Seidenfaden⁴ เป็นหนึ่งในชาวต่างชาติที่มีบทบาทอย่างสำคัญในการผลักดันให้มีการเก็บข้อมูล เขียน และตีพิมพ์เพื่อเผยแพร่งานศึกษาด้านชาติพันธุ์ นอกจากนักวิชาการชาวต่างชาติจะลงพื้นที่เพื่อเก็บข้อมูลด้วยตัวเอง อย่าง Erik Seidenfaden เองได้ทำการศึกษาเกี่ยวกับการกำลังสูญหายไปของชาวบนที่โคราช (1918) และชาวละว้าที่บ่อหลวง ในจังหวัดเชียงใหม่ (Kerr, 1924) แล้ว พระองค์เจ้าบรมเดช ผู้สำเร็จราชการ

⁴ Erik Seidenfaden (1881–1958) เป็นชาวเดนมาร์ก อาศัยอยู่ในประเทศไทยระหว่างปี ค.ศ.1906–1947 เข้ามารับราชการเป็นทหารในกองทัพสยาม จนได้รับยศพลตรี เป็นผู้ที่มียุทธศาสตร์ช่วยสร้างกองทัพสยามให้ทันสมัย นอกจากนั้นยังเป็นนักชาติพันธุ์วิทยา และนักมานุษยวิทยาที่ทำงานวิจัยเกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรมไทย กับทั้งมีบทบาทในกิจการของสยามสมาคม

ประจำมณฑลพายัพ และสยามสมาคมยังมีการมอบหมายแนวคำถาม การเก็บข้อมูลด้านชาติพันธุ์แก่เจ้าหน้าที่รัฐส่วนกลางที่ถูกส่งไปปกครองท้องถิ่น ดังตัวอย่างของพระเพ็ชรบูรณ์บุรี (1921) ที่ได้ทำการรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับชาวละว้าหรือชาวบนที่เพชรบูรณ์ นายจันทร์ คนทาเสน (1923) รวบรวมข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับชาวยางชาวกับยางแดงในจังหวัดเชียงใหม่ และหลวงบริพันธ์ อูระราชภูริ (1923) เก็บข้อมูลชาวแม้วในจังหวัดเชียงใหม่ ผลงานที่เก็บรวบรวมมาได้นั้นได้นำมาตีพิมพ์ในวารสารของสยามสมาคมสำหรับเนื้อหา นั้น เป็นที่สังเกตว่านักวิชาการชาวตะวันตกมีความละเอียดอ่อนในแง่ของการเก็บข้อมูลและการเรียบเรียง โดยนอกจากข้อมูลด้านภาษา เครื่องแต่งกายและสภาพแวดล้อมของแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ที่พูดถึงแล้วยังพยายามเปรียบเทียบและชี้ให้เห็นถึงความแตกต่างระหว่างกลุ่มที่พูดถึงกับกลุ่มอื่น ขณะที่งานเขียนของเจ้าหน้าที่รัฐที่ได้รับมอบหมายคำถามหลักจากสยามสมาคม เน้นการพรรณนาลักษณะเฉพาะด้านหรือประเภทต่างๆ ของแต่ละกลุ่มที่เขียนถึง นั่นคือ ประเภทที่ 1 ว่าด้วยสรีระ ลักษณะรูปร่าง สันฐาน แห้งร่างกาย ประเภทที่ 2 ว่าด้วยทำเล ที่อยู่ และลัทธิ ขนบธรรมเนียม ประเภทที่ 3 ว่าด้วยภาษา คำพูด ดังตัวอย่างคำถามและคำตอบหรือคำอธิบายในเชิงพรรณนาของหลวงบริพันธ์ อูระราชภูริ นายอำเภอ สันมหาพน จังหวัดเชียงใหม่ เกี่ยวกับชาติแม้ว (กลุ่มชาติพันธุ์ม้ง) ว่า

1. ถาม: รูปร่าง สัน ถาน สูงต่ำ อย่างไร ทรวด ทรง อย่างไร?

ตอบ: รูป ร่าง สัน ถาน แห้ง กายสูง ต่ำ สันทัด คน จีน ธรรมดา หรือสูงใน ราว ๑ เมตร ๕๑ เซนติเมตร ทรวด ทรง เป็น คน ลำ แบน.

2. ถาม: อ้วนท้วน หรืออ่อน ข้างผอม ประการใด? ตอบ: คน จำพวก นี้

โดย มาก เปน คน ค่อน ข้าง อ้วน แต่ ไม่ เสมอ เหมือน กัน ทุก คน เพราะ บาง คน เปน คน ผอม ก็ มี แต่ เปน จำนวน น้อย

3. ถาม: ลักษณะแห่ง หน้าตา เมื่อดูจำเพาะหน้า เป็นอย่างไร เมื่อดูข้าง หน้า เขียว เป็นอย่างไร จมูก เมื่อ ดู ตรง แล ดู ข้าง มีลักษณะ อย่างไร
 ตอบ: ลักษณะ แห่ง หน้าตา ของ คน จำพวก นี้ เมื่อ ดู ตรง จำเพาะ หน้า แล้ว จะ เห็น ได้ ว่า เป็น คน หน้า แบน แล หน้า กระดุก เมื่อ ดู ข้างๆ เป็น หน้าเขียว จะ เห็น ได้ว่า เป็น คน หน้า มะนาว ตัด ครึ่ง จมูก ของ คน จำพวก นี้ เมื่อดูตรงๆ จะเห็นเป็น คน จมูก หัก แล ตั้ง จมูก แบน เมื่อ ดู ข้างๆ ไม่ ใคร จะ เห็น ตั้ง จมูก คง เห็น ได้ ถนัด แต่ ปลาย จมูก (บริพันธ์ อูระราชกูร์, 1923: 121)

ในยุคเดียวกันกับการเกิดขึ้นของสยามสมาคม มิชชันนารีชาวต่างประเทศ ที่ทำงานเผยแผ่ศาสนาในภาคเหนือได้ทำการบันทึกเรื่องราวการเผยแผ่ศาสนาของตน โดยในรายละเอียดของเนื้อหาบันทึกกล่าวถึงกลุ่มชาติพันธุ์ที่ตัวเองได้เข้าไปทำงานด้วย ดังตัวอย่างของ McGilvary (1912) มิชชันนารีคณะเพรสไบทีเรียนชาวอเมริกันที่เข้ามาตั้งสถานเผยแผ่ศาสนาในเชียงใหม่ระหว่างปี ค.ศ.1867-1911 บันทึกของเขาได้รับการตีพิมพ์เป็นหนังสือชื่อ *A Half Century Among the Siamese and the Lao: An Autobiography* เมื่อปี ค.ศ.1912 (ภายหลังเขาเสียชีวิตหนึ่งปี) McGilvary (1912) และ เคอร์ติส (2543) ใช้คำว่า “ลาว” ตามที่ชาวสยามเรียกคนพื้นราบหรือคนเมืองในล้านนาว่าเป็น “ลาวพุงดำ” ซึ่งเป็นคนที่ยึดหลักตามร่างกายอันต่างจาก “ลาวพุงขาว” ที่เป็นคนลาวในภาคอีสาน มิชชันนารีอีกคนหนึ่งคือ William Clifton Dodd ชาวอเมริกันเช่นกัน เข้ามาเผยแผ่ศาสนาในหมู่คนไทในภาคเหนือของไทย ในเชียงตุงของพม่า และในสิบสองปันนาของจีน ระหว่างปี ค.ศ.1886-1919 และเขียนหนังสือเกี่ยวกับกลุ่มชาติพันธุ์ไทในภูมิภาคนี้ชื่อเรื่อง *The Tai Race, Elder Brother of the Chinese: Results of Experience, Exploration and Research of William Clifton Dodd, D.D.* (1923)

ในส่วนของการเขียนของคนไทย บุญช่วย ศรีสวัสดิ์ (2493, 2498, 2503, 2545) นักเดินทางและนักการเมืองของจังหวัดเชียงราย ได้รวบรวมข้อมูลทั้งจากเอกสารและประสบการณ์ในการเดินทางท่องเที่ยวในชุมชนกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ทั้งในจังหวัดเชียงรายและประเทศเพื่อนบ้านใกล้เคียงแล้วบรรยายถึงประวัติศาสตร์ ลักษณะรูปร่างหน้าตา สภาพแวดล้อมทางสังคมและวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ซึ่งเป็นลักษณะของการนำเสนอแบบสารัตถนิยมเป็นหลัก เช่นเดียวกับที่สงวน โชติสุวรรณ์ (2512) เขียนถึงคนไทยวน-คนเมือง หรือคนพื้นราบในดินแดนล้านนาหรือภาคเหนือตอนบนว่า “ไทยวน” เป็นชื่อเรียกทางชาติพันธุ์ที่ทำให้เห็นว่าพวกเขาต่างจากไทใหญ่ (เงี้ยว) ไทลื้อ และไทยอง ส่วนคำว่า “คนเมือง” เป็นการนิยามตัวเองว่าต่างจากคนป่าคนดอย กับต่างจากพวกม่าน (พม่า) ในยุคที่เชียงใหม่นั้นเป็นเมืองสำคัญของล้านนาเคยถูกปกครองโดยพม่ายาวนานถึง 150 ปีเนื้อหาในงานเขียนของสงวน ประกอบด้วยทั้งข้อมูลทางด้านประวัติศาสตร์และลักษณะทางสังคมและวัฒนธรรมของชาวไทยวน

หลังหมดยุคสงครามโลกครั้งที่สอง เข้าสู่ยุคสงครามเย็น ความสนใจของสหรัฐอเมริกาและประเทศตะวันตกอื่นต่อภูมิภาคเอเชียอาคเนย์ได้ส่งผลให้มีความสนใจในการศึกษาเกี่ยวกับกลุ่มชาติพันธุ์ในภาคเหนือของประเทศไทยมากขึ้น โดยเฉพาะกลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่สูงที่รัฐบาลไทยและต่างประเทศมองว่าเป็นกลุ่มที่ง่ายต่อการแทรกซึมและชักชวนให้เข้าร่วมกับขบวนการคอมมิวนิสต์ในประเทศและในภูมิภาค Frank M. LeBar และคณะ ได้รวบรวมรายละเอียดและอธิบายถึงกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ที่กระจายอยู่ในระดับภูมิภาคเอเชียอาคเนย์ (LeBar et al., 1964) สำหรับในประเทศไทยคณะสำรวจของมหาวิทยาลัยคอร์เนล ได้ทำการสำรวจสภาพทางสังคมและเศรษฐกิจของชาวเขาในบริเวณลุ่มแม่น้ำกก จังหวัดเชียงราย (Bennington-Cornell Anthropological Survey, 1964) ด้วยการสนับสนุนของรัฐบาลสหรัฐอเมริกา นักวิชาการและมิชชันนารีได้ร่วมกันเขียนหนังสือเกี่ยวกับกลุ่ม

ชาติพันธุ์บนพื้นที่สูงขึ้นหลายเล่ม เป็นต้นว่างานของ Young (1966) ที่เขียนถึงชาวเขากลุ่มต่างๆ ในภาคเหนือ กับการค้นคว้าและเขียนคู่มือว่าด้วยชาวเขาเผ่าต่างๆ ภายใต้การสนับสนุนของศูนย์วิจัยและพัฒนาการทหาร ระหว่างไทย-สหรัฐ และที่สำคัญคือรายงานการสำรวจสภาพทางเศรษฐกิจและสังคมของชาวเขาในภาคเหนือ โดยกรมประชาสงเคราะห์ (2505) และคณะสำรวจสหประชาชาติ (2510) ที่บรรยายถึงวิถีชีวิตและปัญหาของกลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่สูง อันนำมาสู่การกำหนดนโยบายด้านการศึกษาวิจัยและพัฒนาในระยะต่อมา

ลักษณะที่สองคืองานศึกษาและงานเขียนที่เป็นการถกเถียงทางวิชาการ ซึ่งรวมถึงความเปลี่ยนแปลงของวิถีชีวิตกลุ่มชาติพันธุ์ท่ามกลางบริบทที่เกี่ยวข้องด้วย งานชิ้นสำคัญคือ Akha and Miao ของ Bernatzik (1970)⁵ ที่ตีพิมพ์ครั้งแรกเป็นภาษาเยอรมันเมื่อปี ค.ศ. 1947 แม้งานชิ้นนี้จะตั้งชื่อว่าศึกษากลุ่มอาข่าและม้ง แต่ในการอภิปรายนั้นผู้เขียนได้รวมกลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่สูงอื่นๆ ด้วย คือกลุ่มลีซูและลาหู่ ด้วยเหตุผลที่ว่ากลุ่มเหล่านี้ (รวมชาวเย้าหรืออ้าวเมียนด้วย) เป็นกลุ่มที่มีวิถีชีวิตเป็นพวกเร่ร่อนหรือย้ายถิ่นบ่อย อยู่กึ่งกลางระหว่างกลุ่มยวมหรือมลาบรีที่ยังเป็นกลุ่มล่าสัตว์หาของป่า กับกลุ่มคนไทยพื้นราบที่ตั้งถิ่นฐานถาวรแล้ว Bernatzik ตั้งคำถามเกี่ยวกับความเปลี่ยนแปลงในวิถีชีวิตของคนสี่กลุ่มนี้ ท่ามกลางบริบทของสังคมกระแสหลักอย่างจีน ชาติไทย รวมถึงเจ้าอาณานิคมจากยุโรปที่ส่งผลกระทบต่อกกลุ่มชาติพันธุ์ส่วนน้อยดังกล่าว กับทั้งตั้งข้อสังเกตถึงวิธีการผลิตที่ส่งผลต่อการทำลายป่าไม้ และการปลูกฝิ่นของพวกเขว่าเป็นปัญหาเฉพาะหน้าที่รัฐบาลและองค์กรที่เกี่ยวข้องต้องเข้ามาแก้ไข อีกสิบปี

⁵ Hugo Adolf Bernatzik (26 March 1897–9 March 1953) เป็นนักมานุษยวิทยาและนักถ่ายภาพชาวออสเตรียน เป็นคนในกรุงเวียนนา

ต่อมาหนังสือเล่มใหม่ของ Bernatzik เกี่ยวกับชาวมลาบรีได้รับการแปลและตีพิมพ์ ในชื่อ *The Spirits of the Yellow Leaves* (Bernatzik, 1958)

การศึกษาวិถีการดำรงชีพของกลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่สูงด้วยมุมมองทางด้านมานุษยวิทยาในเวศ เริ่มอย่างเป็นทางการโดย William Robert Geddes⁶ ที่เข้าทำงานพื้นที่ภาคสนามในชุมชนม้งที่บ้านผาป๋อจอมในอำเภอแม่แตงในช่วงทศวรรษ 1960 และได้ตามการอพยพของชาวม้งกลุ่มดังกล่าวไปที่บ้านแม่โถในอำเภอฮอดเพื่อศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างการปลูกฝิ่นของชาวม้งกับระบบนิเวศวิทยาบนพื้นที่สูง Geddes (1976) ได้พิมพ์หนังสือเรื่อง *Migrants of the Mountains: The Cultural Ecology of the Blue Miao (Hmong Njua) of Thailand* นอกจากนั้นแล้ว Walker (1975)⁷ ได้ทำการรวบรวมบทความว่าด้วยการเกษตรของกลุ่มคนบนพื้นที่สูงในภาคเหนือ จัดพิมพ์เป็นหนังสือชื่อ *Farmers in the Hills: Ethnographic Notes on the Upland Peoples of North Thailand* ตามมาด้วยงานศึกษาการปรับตัวเข้ากับระบบการเกษตรของชาวม้งท่ามกลางความจำกัดของทรัพยากรธรรมชาติในชุมชนบนพื้นที่สูง โดย Cooper (1984)⁸

ผลงานทางวิชาการชิ้นสำคัญที่นำเสนอให้เห็นถึงกลุ่มชาติพันธุ์ส่วนน้อยกับนโยบายของรัฐบาลในเอเชียอาคเนย์คือหนังสือรวบรวมบทความเรื่อง *Southeast Asian Tribes, Minorities, and Nations* ที่ Kunststadter (1967)⁹

⁶ William Robert Geddes (เสียชีวิตแล้ว) เป็นนักมานุษยวิทยา ประจำมหาวิทยาลัยซิดนีย์ ประเทศออสเตรเลีย เป็นผู้ที่มีบทบาทอย่างสำคัญในการจัดตั้งศูนย์วิจัยชาวเขาขึ้นในช่วงกลางทศวรรษ 1960

⁷ Anthony R. Walker เป็นนักมานุษยวิทยา เคยสอนอยู่ในประเทศบรูไน ปัจจุบันเกษียณอายุอาศัยอยู่ที่ประเทศศรีลังกา

⁸ Robert Cooper เรียนจบทางด้านมานุษยวิทยา เคยทำงานกับสำนักงานข้าหลวงใหญ่ขององค์การสหประชาชาติ ดูแลศูนย์อพยพชาวลาวในประเทศไทยในระหว่างทศวรรษ 1980–1990 ปัจจุบันอาศัยอยู่ในกรุงเวียนนา

⁹ Peter Kunststadter เป็นนักมานุษยวิทยา เริ่มสอนหนังสือที่ University of Washington, Seattle แล้วย้ายไปที่ Princeton University และที่ East-West Center, University of Hawaii ปัจจุบัน

จัดการประชุมทางวิชาการขึ้นแล้วเป็นบรรณาธิการหนังสือเล่มดังกล่าว โดยเนื้อหาในแต่ละบทมีประเด็นที่แตกต่างกันไป แต่บรรณาธิการพยายามชี้ให้เห็นถึงผลกระทบของนโยบายรัฐที่เป็นบริบทสำคัญในการส่งผลให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในวิถีชีวิตของกลุ่มชาติพันธุ์ในปัจจุบันและอนาคต เช่นเดียวกับหนังสือ *Ethnic Adaptation and Identity: The Karen on the Thai Frontier with Burma* ที่ Keyes (1979)¹⁰ จัดการประชุมเพื่อนำเสนอบทความแล้วตีพิมพ์หนังสือเล่มดังกล่าวขึ้น แม้ในรายละเอียดของแต่ละบทความจะมีประเด็นย่อยแตกต่างกันไปบ้าง แต่ประเด็นหลักของ Keyes คือการนำเสนอถึงอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ของกะเหรี่ยงในบริเวณชายแดนไทยและพม่าที่มีความยืดหยุ่นหรือปรับเปลี่ยนไปตามบริบทที่เกี่ยวข้อง สำหรับกลุ่มชาติพันธุ์ที่อยู่ในพื้นที่ราบนั้น ในช่วงต้นทศวรรษ 1960 คณะนักวิจัยของมหาวิทยาลัยคอร์เนลที่ขึ้นมาในภาคเหนือได้ศึกษากลุ่มคนไทยวนหรือคนเมืองด้วย แต่บทความได้รับการตีพิมพ์ในช่วงต้นทศวรรษ 1980 ซึ่ง Hanks (1983) ได้เน้นให้เห็นถึงความเป็นเอกลักษณ์ของคนไทยวนในภาคเหนือที่มีมายาวนานว่าเริ่มได้รับผลกระทบหรืออิทธิพลจากการเข้ามาของรัฐชาติและวัฒนธรรมไทยภาคกลาง ทำให้เริ่มหดหายไปในพื้นที่สาธารณะ

ในยุคทศวรรษ 1980 บทบาทของสถาบันวิจัยชาวเขา ซึ่งมีทั้งนักวิจัยชาวไทยและชาวต่างชาติทำงานร่วมกัน มีความโดดเด่นเป็นพิเศษในการวิจัยและตีพิมพ์ผลงานทางวิชาการเกี่ยวกับกลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่สูงหรือชาวเขา หนังสือสองเล่ม คือ *Highlanders of Thailand* (McKinnon and Bhruksasri, 1983) และ *Hill Tribes Today: Problems in Change* (McKinnon and Vienne,

เป็นนักวิจัยอิสระอยู่ในจังหวัดเชียงใหม่ ทำงานวิจัยเกี่ยวกับปัญหาสุขภาพและ HIV-AIDS ของกลุ่มชาติพันธุ์ในภาคเหนือ

¹⁰ Charles F. Keyes เป็นนักมานุษยวิทยา เป็นศาสตราจารย์เกษียณอายุ เดิมสอนอยู่ที่ University of Washington, Seattle มีผลงานวิชาการที่เกี่ยวข้องกับชาติพันธุ์สัมพันธ์ทั้งในภาคอีสานและภาคเหนือของประเทศไทย กับทั้งในประเทศเวียดนามด้วย

1989) เล่มแรกเป็นการรวบรวมบทความของนักวิชาการจากสถาบันวิจัยชาวเขาและชาวต่างชาติ นำเสนอข้อค้นพบจากการวิจัยในด้านต่างๆ เกี่ยวกับกลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่สูง ส่วนเล่มที่สองเริ่มเห็นการวิพากษ์นโยบายและปฏิบัติการของรัฐที่ส่งผลต่อความเปลี่ยนแปลงในวิถีชีวิตของคนบนพื้นที่สูง โดยเฉพาะนโยบายการส่งเสริมพืชเงินสดทดแทนฝิ่นและผลกระทบทางด้านสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นตามมา

เข้าสู่ยุคทศวรรษ 1990 มาจนถึงปัจจุบัน งานวิชาการเกี่ยวกับกลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่สูงกลายเป็นงานในเชิงวิพากษ์และการถกเถียงเชิงวิชาการมากขึ้น เริ่มจากการตั้งคำถามกับนโยบายและปฏิบัติการของรัฐไทยในช่วงที่ผ่านมาว่าเป็น “การพัฒนา” หรือ “การทำให้เชื่อ” หรือการผสมกลมกลืนให้กลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่สูงกลายมาเป็นคนไทยมากขึ้น ในหนังสือชื่อ *Development or Domestication?: Indigenous Peoples of Southeast Asia* (McCaskill and Kemp, 1997) เปิดมิติว่าด้วยข้อถกเถียงเกี่ยวกับ “ชนพื้นเมือง” ซึ่งเป็นชุดวาทกรรมใหม่ที่เข้ามาแทนคำว่า “ชาวเขา” มาจนถึงทุกวันนี้ เนื้อหาของหนังสือเป็นการเปรียบเทียบบทเรียนของการพัฒนาในกรณีของชนพื้นเมืองในแคนาดากับกรณีของกลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่สูงในภาคเหนือของประเทศไทยและอื่นๆ ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ด้วย ประการสำคัญคือหนังสือเล่มนี้ได้เปิดโอกาสให้คนรุ่นใหม่ของกลุ่มชาติพันธุ์เข้ามาเขียนบทความสะท้อนถึงผลพวงของการพัฒนาที่พวกเขาเผชิญด้วย

ปี ค.ศ.2008 มีการตีพิมพ์หนังสือสองเล่มเกี่ยวกับกลุ่มชาติพันธุ์ในภาคเหนือตอนบนและประเทศเพื่อนบ้าน อันเป็นผลมาจากการดำเนินโครงการวิจัยร่วมกับนักวิชาการจากประเทศไทย จีน เวียดนาม ลาว และแคนาดา แล้วนำเสนอผลงานร่วมกันเมื่อปี 2005 นั่นคือหนังสือ *Challenging the Limits: Indigenous Peoples of the Mekong Region* (Leepreecha, McCaskill, and Buadaeng, eds., 2008) และหนังสือ *Living in a Globalized World: Ethnic Minorities in the Greater Mekong Subregion* (McCaskill,

Leepreecha, and Shaoying, eds., 2008) ทั้งสองเล่มให้ความสำคัญกับการถกเถียงว่าด้วยภูมิภาคนิยมของอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขงตอนบนกับกระแสโลกาภิวัตน์ที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของกลุ่มชาติพันธุ์ในภาคเหนือของประเทศไทยและประเทศเพื่อนบ้าน

สำหรับงานวิชาการที่ตีพิมพ์โดยนักวิชาการไทย ภายหลังกมดยุคของสถาบันวิจัยชาวเขา ในปี พ.ศ.2545 แล้ว เริ่มเห็นบทบาทของนักวิชาการไทย ทั้งที่เป็นอาจารย์และนักศึกษาระดับบัณฑิตศึกษา ในการศึกษาและตีพิมพ์งานด้านชาติพันธุ์ในภาคเหนือมากขึ้น ซึ่งไม่ได้จำกัดอยู่เฉพาะกลุ่มคนบนพื้นที่สูงหรือกลุ่มชาวเขามากต่อไป ประการสำคัญคือมีการนำเอาแนวคิดทฤษฎีทางด้านสังคมศาสตร์มาเป็นกรอบในการวิเคราะห์เพื่อทำความเข้าใจปรากฏการณ์ทางสังคมที่เกิดขึ้นในชุมชนชาติพันธุ์มากขึ้น วารสารสังคมศาสตร์ (มหาวิทยาลัยเชียงใหม่) ปีที่ 8 ฉบับที่ 2 และปีที่ 9 ฉบับที่ 1 พ.ศ.2530-2531 เน้นประเด็นเกี่ยวกับชนกลุ่มน้อยกับการพัฒนา นอกจากบทความว่าด้วยการเมืองของชนกลุ่มน้อยในประเทศไทยแล้ว ยังมีบทความที่วิพากษ์นโยบายการบังคับให้ชาวเขาอพยพย้ายถิ่น กับทั้งบทความที่พูดถึงความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในชุมชนปกากะญอด้วย ส่วนฉบับปี พ.ศ.2541 เป็นฉบับว่าด้วยเรื่องสังคมศาสตร์กับการศึกษาคนชายขอบ โดยมีบทความ “วาทกรรมว่าด้วยชาวเขา” ของปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี (2541) ที่พยายามชี้ให้เห็นว่าการเกิดของคำว่า “ชาวเขา” และปัญหาชาวเขาด้านต่าง ๆ นั้น ล้วนแล้วแต่เป็นชุดของวาทกรรมที่รัฐได้สร้างขึ้นในช่วงที่ผ่านมา กับทั้งความไม่แน่นอนของทัศนคติที่รัฐมีต่อกลุ่มชนดังกล่าว ที่สำคัญคือการท้าทายและการสร้างชุดวาทกรรมของคนบนภูเขารองด้วย แม้ที่ผ่านมาจะมีอีกหลายฉบับที่มีบทความเกี่ยวกับงานศึกษาด้านชาติพันธุ์ในภาคเหนือ เช่น ฉบับที่ 1 ปี 2548 ที่เป็นเรื่องการเมือง เรื่องสุขภาพ และการเมืองเรื่องชาติพันธุ์ ฉบับที่ 2 ปี 2550 เป็นเรื่องศาสนา ชาติพันธุ์ และการพัฒนาระดับภูมิภาคในเขตลุ่มน้ำโขง และฉบับที่ 2 ปี 2553 เน้นตลาดกับชาติพันธุ์ แต่ฉบับที่ 2 ของ

ปี 2556 ได้ให้ความสำคัญกับการถกเถียงในเชิงแนวคิดว่าด้วยพหุวัฒนธรรมนิยม เพื่ออธิบายพัฒนาการของขบวนการเคลื่อนไหวเพื่อสร้างความเป็นพหุวัฒนธรรมนิยมในสังคมไทย โดยมีทั้งในกรณีของภาคเหนือและภาคอื่นๆ ของประเทศ นอกจากนั้นแล้วยังมีงานพิมพ์ของศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร ที่ตีพิมพ์บทความที่น่าสนใจในเวทีประชุมวิชาการประจำปีของศูนย์ ในช่วงระหว่างปี พ.ศ.2545-2548 ซึ่งมีบทความเป็นจำนวนมากที่พูดถึงกลุ่มชาติพันธุ์ในภาคเหนือ

งานศึกษาชาติพันธุ์สัมพันธ์ในพื้นที่ราบและในเมืองที่มีความโดดเด่นเริ่มจาก Moerman (1965) ที่ศึกษากลุ่มไทลื้อที่อำเภอเชียงคำในจังหวัดพะเยา ในทางมานุษยวิทยาชาติพันธุ์แล้ว งานเขียนชิ้นนี้ของ Moerman ได้โต้แย้งกับ Raoul Naroll และนักมานุษยวิทยาคนอื่นๆ ที่พยายามกำหนดความเป็นชาติพันธุ์ด้วยแบบแผนทางวัฒนธรรมที่ตายตัว เช่น ภาษา เครื่องแต่งกาย วิธีการดำรงชีวิต ฯลฯ แต่ Moerman นำเสนอว่าจะต้องดูจากการกำหนดหรือการนิยามตัวเองของกลุ่มชาติพันธุ์ โดยในกรณีของไทลื้อที่เขาศึกษานั้น พบว่ามีการกำหนดความเป็นชาติพันธุ์ในหลายระดับ นอกจากความแตกต่างระหว่างคนไทลื้อกับคนเมือง คนจีน และชาวเขากลุ่มอื่นๆ แล้ว ภายใตความเป็นไทลื้อด้วยกันเองยังถูกกำหนดจากความแตกต่างว่าเป็นคนลื้อเมืองไหนและลื้อบ้านไหนด้วย

งานศึกษาเกี่ยวกับกลุ่มชาติพันธุ์ในพื้นที่ราบของภาคเหนือ พบหลากหลายภายใต้หัวข้อว่าด้วยล้านนา ซึ่งหมายถึงทั้งคนไทยวนและกลุ่มคนชาติพันธุ์อื่นๆ ที่อาศัยอยู่ตามแอ่งที่ราบต่างๆ ในภาคเหนือ ดังตัวอย่างงานศึกษาพัฒนาการของชีวิตและวัฒนธรรมล้านนาของอานันท์ กาญจนพันธุ์ (2527) การศึกษาด้านาน (เจียรชาย อักษรดิษฐ์, 2552) พิธีกรรมและความเชื่อของคนล้านนา (อานันท์ กาญจนพันธุ์ และ ฉลาดชาย รมิตานนท์, 2541) หรืองานศึกษากลุ่มชาติพันธุ์ในพื้นที่ราบกลุ่มอื่นๆ ประวัติศาสตร์การย้ายถิ่นของชาวยอง (แสง มาละแซม, 2540) หรือกลุ่มไทใหญ่ (อานันท์ กาญจนพันธุ์,

2539) เป็นต้น ทั้งนี้ เป็นที่น่าสังเกตว่าในระยะที่ผ่านมาวิชาการด้านล้านนาศึกษาไม่ได้นับว่ากลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่สูงเป็นส่วนหนึ่งของคนล้านนา¹¹ แต่ปัจจุบันเริ่มเปิดพื้นที่และยอมรับมากขึ้น ภายใต้หมวดมานุษยวิทยาในศูนย์ล้านนาศึกษาของมหาวิทยาลัยเชียงใหม่

สำหรับกลุ่มชาติพันธุ์ในเมืองเชียงใหม่สุเทพ สุนทรภาสัช (Soonthompasuch, 1977) เริ่มบุกเบิกงานศึกษาชาติพันธุ์สัมพันธ์ในเมืองด้วยการศึกษาอัตลักษณ์กลุ่มคนมุสลิมที่เป็นชาวจีนยูนนานกับปากีสถาน โดยการเปรียบเทียบในแง่มุมมองทางประวัติศาสตร์และลักษณะของโครงสร้างทางสังคม กับทั้งการปรับตัวเข้ากับสังคมเมืองเชียงใหม่ ต่อมา Vatikiotis (1984) ได้ศึกษาความเป็นพหุชาติพันธุ์ของสังคมในเมืองเชียงใหม่ โดยชี้ให้เห็นถึงความหลากหลายของกลุ่มชาติพันธุ์ในพื้นที่ที่มีอยู่เดิมกับการอพยพเข้ามาใหม่ของกลุ่มชาติพันธุ์ที่แต่เดิมอาศัยอยู่บนพื้นที่สูง งานเขียนด้านชาติพันธุ์สัมพันธ์ที่สำคัญอีกชิ้นหนึ่งคือการวิเคราะห์เกี่ยวกับคนเมือง โดยชยันต์ วรรณะภูติ (2549) ที่นำเอาแนวคิดอัตลักษณ์และพื้นที่มาอธิบายการเกิดขึ้นและช่วงชิงความเป็นคนเมืองในบริบทของความสัมพันธ์กับกลุ่มคนบนพื้นที่สูงกับคนในภาคกลาง กับทั้งกระแสโลกาภิวัตน์ในยุคปัจจุบันด้วย

งานศึกษากลุ่มชาติพันธุ์ในเมืองอีกชุดหนึ่งเป็นการศึกษาการย้ายถิ่นของกลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่สูงเข้ามาสู่เมืองเชียงใหม่ เริ่มจากทวิช จตุรพฤกษ์ และคณะ (2540) ที่ศึกษาการเข้ามาอยู่ในแหล่งสลัมของเมืองเชียงใหม่ของกลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่สูงในภาคเหนือ กับชุดงานวิจัยของนักวิจัยประจำศูนย์ศึกษาชาติพันธุ์และการพัฒนา สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ที่ศึกษากลุ่มพัฒนาการของการเข้าสู่เมืองและรูปแบบการปรับตัวในเมืองของ

¹¹ เมื่อปี พ.ศ.2552 ศูนย์ศึกษาชาติพันธุ์และการพัฒนา สถาบันวิจัยสังคม ได้รับงบประมาณให้สร้างพิพิธภัณฑ์ที่เป็นบ้านของกลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่สูง จึงขออนุมัติให้สร้างในพื้นที่เดียวกับเรือนไทลื้อโบราณ แต่ได้รับการปฏิเสธจากผู้บริหารของสำนักส่งเสริมศิลปวัฒนธรรมว่ากลุ่มชาวเขาหรือกลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่สูงไม่ใช่คนล้านนา

กลุ่มชาติพันธุ์จากชุมชนบนพื้นที่สูง (ขวัญชีวัน บัวแดง และคณะ, 2546) กลุ่มกะเหรี่ยง (ขวัญชีวัน บัวแดง, 2549) กลุ่มม้ง (ประสิทธิ์ ลิปรีชา, 2548) กลุ่มเมี่ยน (ประสิทธิ์ ลิปรีชา และคณะ, 2547) และกลุ่มอาชากับลาหู่ (ปนัดดา บุญยสาระนัย และ หมี่ยุ่ม เซอมีอ, 2547, 2549) เป็นต้น

ล่าสุดงานศึกษาด้านชาติพันธุ์ในภาคเหนือให้ความสำคัญกับประเด็นอัตลักษณ์และพื้นที่ของกลุ่มชาติพันธุ์ในบริบทของการค้า ศาสนาและการต่อสู้ด้านสิทธิพื้นฐาน ดังตัวอย่างของยศ สันตสมบัติ (2547) กับยศ สันตสมบัติ และคณะ (2551) และชยันต์ วรรณะภูติ และคณะ (2554) กับทั้งงานศึกษากลุ่มชาติพันธุ์ข้ามพรมแดนรัฐชาติ โดยเฉพาะในภาคเหนือกับประเทศเพื่อนบ้าน ซึ่งครอบคลุมทั้งในมิติของผู้คน สินค้า ข้อมูลข่าวสาร หรือแม้แต่ลัทธิทางศาสนา ดังตัวอย่างการศึกษาคนลื้อข้ามแดนของวสันต์ ปัญญาแก้ว (2555) การศึกษาพ่อค้าชาวจีนกับเครือข่ายการค้าข้ามชายแดนที่แม่สอด (รพีพรรณ จักรสาน, 2557) เป็นต้น ทั้งนี้ ยังไม่นับวิทยานิพนธ์ทั้งระดับปริญญาโทและปริญญาเอกของสถาบันการศึกษาทั้งภายในและต่างประเทศที่มีอยู่อีกเป็นจำนวนมาก ซึ่งไม่อาจนำมาเขียนลงในพื้นที่อันจำกัดตรงนี้ได้

การศึกษาเพื่อการพัฒนา

งานวิชาการด้านชาติพันธุ์ในภาคเหนือที่มุ่งเป้าหมายเพื่อการพัฒนาอย่างชัดเจนคืองานของกองส่งเสริมชาวเขา ตั้งแต่ยุคการสำรวจสภาพเศรษฐกิจและสังคมในช่วงต้นทศวรรษ 1960 (พุทธทศวรรษ 2500) ต่อมาเป็นศูนย์วิจัยชาวเขาและสถาบันวิจัยชาวเขา จนกระทั่งได้ปิดตัวลงเมื่อปี พ.ศ.2545 นอกจากนั้นจะเป็นงานของนักพัฒนา องค์กรพัฒนาเอกชน กับนักวิชาการอีกบางส่วน

หลังจากที่มีการแต่งตั้งคณะกรรมการชาวเขาขึ้นเมื่อปี พ.ศ.2502 รัฐบาลไทยได้เร่งรัดการพัฒนาในกลุ่มคนบนพื้นที่สูงหรือชาวเขา อย่างไรก็ตาม

เนื่องจากยังขาดองค์ความรู้เกี่ยวกับวิถีชีวิตของกลุ่มคนดังกล่าว รัฐบาลจึงดำเนินโครงการสำรวจสภาพทางเศรษฐกิจและสังคมของชาวเขาขึ้น นอกจากการศึกษาประเด็นทางด้านสังคมและวัฒนธรรมแล้ว ประเด็นหรือปัญหาหลักคือรัฐบาลต้องการรู้เกี่ยวกับสภาพการปลูกฝิ่นของชาวเขา เพราะประกาศคณะปฏิวัติได้กำหนดให้ฝิ่นเป็นของผิดกฎหมายตั้งแต่ต้นปี พ.ศ.2502 เป็นต้นมา โดยมีเป้าหมายหลักคือการกำจัดกาปลูกฝิ่นให้หมดไป ในอนาคต รายงานการสำรวจของกรมประชาสงเคราะห์ (2505) Department of Public Welfare (1962) โดยเฉพาะของคณะสำรวจสหประชาชาติ (2510) ที่นำโดย Hans Manndorff นักมานุษยวิทยาจากประเทศออสเตรีย จึงเป็นเอกสารชิ้นสำคัญที่มีทั้งข้อมูลพื้นฐานและข้อเสนอแนะสำหรับการนำมาวางแผนการพัฒนาในระยะต่อมา

เมื่อมีการจัดตั้งศูนย์วิจัยชาวเขา¹² ขึ้นในปี พ.ศ.2507 วัตถุประสงค์ข้อแรกของหน่วยงานวิชาการแห่งนี้คือ “เพื่อทำงานวิจัยในด้านการศึกษา สุขภาพ เศรษฐกิจ สังคมวิทยาและมานุษยวิทยาเกี่ยวกับชาวเขาในภาคเหนือของประเทศไทย ผลงานวิจัยของโครงการดังกล่าวจะนำไปใช้เป็นพื้นฐานในการกำหนดแผนงานพัฒนาชาวเขาที่ดีขึ้น” (อ้างจาก Geddes 1967: 553) การริเริ่มงานวิจัยพื้นฐานของศูนย์วิจัยชาวเขา อยู่ภายใต้การดูแลอย่างใกล้ชิดของศาสตราจารย์ William R. Geddes นักมานุษยวิทยาแห่งมหาวิทยาลัยซิดนีย์ ประเทศออสเตรเลีย ที่ได้รับมอบหมายจากรัฐบาลออสเตรเลียให้เป็นที่ปรึกษาหลักในการจัดตั้งและดำเนินการวิจัย โดยตัวเขาเองสนใจและได้ทำการศึกษากลุ่มชาวม้งมาก่อนหน้านี้แล้ว ความตั้งใจของนักวิชาการชาวต่างชาติคือการจัดตั้งศูนย์วิจัยชาวเขาให้เป็นส่วนหนึ่งของ

¹² ต่อมาเมื่อปี พ.ศ.2527 ได้รับการยกฐานะให้เป็นสถาบันวิจัยชาวเขา (สถาบันวิจัยชาวเขา, 2538) และปี พ.ศ.2545 ถูกยุบไปพร้อมกับกองสงเคราะห์ชาวเขา ตามนโยบายการปฏิรูประบบราชการในสมัยรัฐบาลทักษิณ ชินวัตร (ดูเพิ่มเติมใน ประสิทธิ์ ลิปรีชา และ ปณตดา บุญยสาระนัย, 2548; Buadaeng, 2006)

มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ เพื่อให้มีความเป็นอิสระทางวิชาการ แต่ในที่สุดก็ต้องถูกจัดให้เข้าไปอยู่ภายใต้โครงสร้างของกรมประชาสงเคราะห์ กระทรวงมหาดไทย (ในขณะนั้น) ทั้งนี้ เพื่อเป็นหน่วยงานทางวิชาการในการทำงานควบคู่กับงานด้านการพัฒนาของกองสงเคราะห์ชาวเขา

ในยุคแรกเริ่มนั้น งานศึกษาวิจัยของศูนย์วิจัยชาวเขานั้นหนักเฝ้า คือ กะเหรี่ยง ม้ง เมี่ยน ลีซู ลาหู่ และอาข่า โดยมีนักวิจัยที่เป็นทั้งนักวิชาการและนักศึกษาระดับปริญญาเอกจากต่างประเทศเข้ามาทำงานภายใต้ศูนย์วิจัยชาวเขา เป็นผู้เชี่ยวชาญแต่ละเฝ้า แล้วให้นักวิจัยชาวไทยของศูนย์ เป็นผู้ช่วยนักวิจัย เพื่อฝึกฝนเรียนรู้กระบวนการทำงานวิจัย กับทั้งมีทุนให้นักวิจัยไทยไปเรียนต่อระดับปริญญาโทในต่างประเทศด้วย ดังตัวอย่างของงานวิจัยเฝ้าม้งที่บ้านแม่โถในอำเภอฮอด ที่ Geddes (1976) เป็นพี่เลี้ยงให้กับ นุศิษฐ์ จินดาศรี (Chindasri, 1976) Hinton ทำงานคู่กับสมภพ ลาขโรจน์ (Larchrojna, 1975) ศึกษาเฝ้ากะเหรี่ยงที่บ้านทุ่งหลวงในอำเภอแม่สะเรียง Miles (1974) กับชอบ คชาอนันต์ (Kacha-Ananda, 1976) ศึกษาเฝ้าเมี่ยนที่ภูลังกาในอำเภอปงและขุนแห่งที่อำเภอจาว และ Walker (1975) กับสนิท วงศ์ประเสริฐ (Wongsprasert, 1974) ศึกษากลุ่มลาหู่ เป็นต้น

งานศึกษาเพื่อการพัฒนาของสถาบันวิจัยชาวเขาในระยะต่อมานั้นทั้งด้านการทำความเข้าใจสภาพเศรษฐกิจและสังคม (ตัวอย่างของนิพัทธเวช สิบแสง, 2539) กับทั้งสถานการณ์ปัญหาที่เกิดขึ้นกับกลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่สูง (สถาบันวิจัยชาวเขา, 2535) เพื่อให้กองสงเคราะห์ชาวเขาและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องนำไปใช้ในการวางแผนการพัฒนาและป้องกันแก้ไข ปัญหา เป็นต้นว่าปัญหาด้านสุขภาพอนามัย (สารภี ศิลา และคณะ, 2534) การศึกษา (ศุภชัย สติรศิลป์, 2527) นอกจากนั้นแล้วยังศึกษาระบบการมีส่วนร่วมของชาวบ้านต่องานด้านการพัฒนา (วนิช พฤกษ์ศรี และคณะ, 2529; ศุภชัย สติรศิลป์, 2530) จากความเห็นของซูพินิจ เกษมณี (สัมภาษณ์วันที่ 25 ตุลาคม 2557) นวัตกรรมชิ้นสำคัญของงานศึกษาเพื่อ

การพัฒนาโดยสถาบันวิจัยชาวเขาคือการปลูกหญ้าแฝก ที่ใช้กระถินณรงค์ ถั่ว และหญ้าแฝกมาปลูกเป็นแนวขวางกับผืนไร่ที่เกษตรกรทำการเพาะปลูกพืชหลัก เพื่อป้องกันการชะล้างหน้าดินของผืน

สำหรับบทบาทขององค์กรพัฒนาเอกชนในการผลิตงานเกี่ยวกับกลุ่มชาติพันธุ์ นับตั้งแต่ต้นทศวรรษ 2530 เป็นต้นมา องค์กรพัฒนาเอกชนเริ่มเข้ามามีบทบาทในการทำงานพัฒนาชุมชนบนพื้นที่สูงมากขึ้น แต่เนื่องจากภารกิจหลักคือการทำงานพัฒนา จึงมีงานเขียนน้อยมากที่ลงลึกในรายละเอียดและมีระเบียบวิธีวิจัยในทางวิชาการ หากแต่ส่วนใหญ่จะเป็นการสรุปรายงานเพื่อแหล่งทุนและการเผยแพร่บทเรียนในการพัฒนากับทั้งผลกระทบของการพัฒนากระแสหลักที่นำโดยรัฐซึ่งส่งผลต่อชาวบ้าน ดังเช่นงานเขียนของเงาศิลป์ คงแก้ว และคณะ (2537) ที่กล่าวถึงชีวิตบนเส้นด้ายของ 13 เผ่าไทย นอกนั้นเป็นงานเขียนบางชิ้นของอดีตนักศึกษาที่เคยเข้าร่วมกับพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย (พคท.) และใช้ชีวิตอยู่กับกลุ่มชาติพันธุ์ในป่าในยุคสงครามเย็น ดังงานของจินตนา พองทะเล (2536) รวมทั้งงานเขียนที่เป็นการสะท้อนให้เห็นถึงวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของคนในกลุ่มชาติพันธุ์อย่างพอเลป้า (2531) เป็นต้น นอกนั้นเป็นวารสาร เช่น เสียงภูเขา ชนเผ่าพื้นเมือง ชีวิตบนดอย และเสียงชนเผ่า เป็นต้น

กับระยะเวลาที่ผ่านมานับถึงศตวรรษของการพัฒนาบนพื้นที่สูง ชัยนต์วรรณะภูติ และคณะ (2553) ได้ประมวลและวิเคราะห์เอาไว้ในบทความ “กึ่งศตวรรษการพัฒนาบนพื้นที่สูง: จากความมั่นคงของรัฐสู่ความไม่มั่นคงของชุมชนชาติพันธุ์” โดยนำเสนอว่า นโยบายและปฏิบัติการในการพัฒนากลุ่มคนบนที่สูงตลอดระยะเวลาถึงศตวรรษที่ผ่านมาล้วนตั้งอยู่บนฐานคิดที่ว่าพวกเขาเป็น “คนอื่น” ที่ล่าหลังและสร้างปัญหาต่อความมั่นคงของชาติ รัฐจึงพยายามพัฒนาเพื่อที่จะให้พวกเขากลายมาเป็นคนไทย โดยผ่านกลไกทางการศึกษา ภาษา สุขภาพอนามัย ฯลฯ ซึ่งความสำเร็จของนโยบายและปฏิบัติการของรัฐดังกล่าวได้นำมาสู่ความไม่มั่นคงแก่ชุมชนชาติพันธุ์

บนพื้นที่สูง เพราะก่อให้เกิดการสูญเสียอัตลักษณ์และความเข้มแข็งของชุมชนกับทั้งสร้างปัญหาใหม่ตามมาด้วย

การศึกษาเพื่อเสริมอำนาจการต่อรอง

นอกจากงานเขียนเกี่ยวกับกลุ่มชาติพันธุ์ที่เป็นข้อถกเถียงทางวิชาการและเพื่อการพัฒนาแล้ว ยังมีงานส่วนหนึ่งที่มุ่งเน้นการหนุนเสริมอำนาจที่ต่อยกว่าของกลุ่มชาติพันธุ์ในสังคมกระแสหลัก โดยเฉพาะในบริบทของรัฐชาติสมัยใหม่และกระแสโลกาภิวัตน์ที่มาจากตะวันตก ซึ่งมีทั้งงานวิจัยของนักวิชาการและนักศึกษาระดับบัณฑิตศึกษา (ไม่ได้นำมากล่าวในที่นี้) งานเหล่านี้หมายรวมถึงงานที่เป็นการสร้างองค์ความรู้พื้นบ้านของชุมชนชาติพันธุ์ที่มีนัยว่าไม่ได้ต่อยไปกว่าองค์ความรู้ที่เป็นแบบวิทยาศาสตร์ที่มาจากตะวันตกแต่อย่างใด

การที่บริบทของสิ่งแวดล้อมในล้านนาเป็นลักษณะเฉพาะ นั่นคือแอ่งที่ราบและป่าเขา ทำให้มีประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและองค์ความรู้ที่แตกต่างจากภูมิภาคอื่นๆ ของประเทศ กับทั้งในระยะเวลาที่ผ่านมาชาวบ้านต้องเผชิญกับอำนาจที่มาจากภายนอก ทั้งในรูปของการพัฒนาด้านเศรษฐกิจแบบทุนนิยมกับองค์ความรู้แบบวิทยาศาสตร์จากตะวันตก ดังนั้น งานศึกษาเกี่ยวกับองค์ความรู้ท้องถิ่นโดยเฉพาะการจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่อยู่บนพื้นฐานของวิถีคิดและปฏิบัติการโดยชุมชน จึงเป็นประเด็นหนึ่งที่มีความโดดเด่นงานเขียนเกี่ยวกับเจ้าที่และผีปญาของอานันท์ กาญจนพันธุ์ (2555) ป่าชุมชนในวิถีชีวิตของกลุ่มชาติพันธุ์ในภาคเหนือ (ฉลาดชาย รมิตานนท์ และคณะ, 2536) ความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่น (ยศ สันตสมบัติ, 2542) การศึกษาเกี่ยวกับนิเวศวิทยาชาติพันธุ์ ทรัพยากรชีวภาพและสิทธิชุมชน (ยศ สันตสมบัติ และคณะ, 2547) รวมถึงการศึกษาตัวอย่างที่เป็นรูปธรรมอย่างการท่องเที่ยวเชิงนิเวศท่ามกลางความหลากหลายทางชาติพันธุ์

และการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ (ยศ สันตสมบัติ, 2544) กับระบบการเกษตรแบบไร่หมุนเวียนของกลุ่มชาติพันธุ์ในภาคเหนือ (อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2547) เป็นต้น

เฉพาะกลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่สูงที่ด้อยอำนาจในการต่อรองมากกว่าคนในพื้นที่ราบ นอกจากงานศึกษาของนักวิชาการแล้ว (ดูตัวอย่างใน ประสิทธิ์ ลิปรีชา และ อะภัย วาณิชประดิษฐ์, 2552) องค์กรพัฒนาเอกชนได้ตีพิมพ์งานเขียนเกี่ยวกับองค์ความรู้และภูมิปัญญาของชาวบ้าน ดังหนังสือชุดของสมาคมศูนย์รวมการศึกษาและวัฒนธรรมของชาวไทยภูเขาในประเทศไทย (2545) ที่เขียนเกี่ยวกับองค์ความรู้ท้องถิ่นของชนเผ่าม้งและลาหู่ องค์ความรู้การใช้สมุนไพรและระบบการดูแลสุขภาพพื้นบ้านอ้าวเมียน ฯลฯ

การศึกษาเกี่ยวกับศักดิ์ศรี อัตลักษณ์ และสิทธิของกลุ่มชาติพันธุ์ รวมทั้งแรงงานข้ามชาติที่เข้ามาใช้ชีวิตอยู่ในสังคมภาคเหนือโดยในส่วนของกลุ่มชาติพันธุ์ ทั้งในชุมชนบนพื้นที่สูง ชุมชนชายแดนและชุมชนในเมือง ดังตัวอย่างงานศึกษาของทวิช จตุรพฤกษ์ (2541) ที่ชี้ให้เห็นถึงความพยายามปรับตัวทางด้านพิธีกรรมความเชื่อของกลุ่มชาติพันธุ์ลื้อที่เข้ามาอยู่ในเมืองเชียงใหม่ ด้วยการผสมผสานเข้ากับพุทธศาสนา แทนที่จะละทิ้งความเชื่อของตนเองทั้งหมด งานศึกษาชุดว่าด้วยอำนาจ พื้นที่และอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ การเมืองวัฒนธรรมของรัฐบาลในสังคมไทย (ยศ สันตสมบัติ และคณะ, 2551) ในประเด็นการค้า ศาสนาและอื่นๆ ท่ามกลางบริบทของอำนาจรัฐชาติและทุนนิยมในปัจจุบัน และงานศึกษาของนิติ ภาวครพันธุ์ (2558) ที่ศึกษาถึงพลวัตของเมืองชายแดนไทย-พม่า โดยใช้ชื่อสมมติว่า “เมืองไต” ซึ่งมีหลากหลายกลุ่มชาติพันธุ์อาศัยอยู่ ท่ามกลางกระแสทุนนิยมและรัฐชาติไทยที่เข้ามามีอิทธิพลต่อกลุ่มชาติพันธุ์ในเมืองดังกล่าว หากแต่ผู้คนที่ด้อยอำนาจดังกล่าวก็มีวิธีการที่หลากหลายของนักการเมืองและพ่อค้าท้องถิ่นในการเป็น “ผู้กระทำให้” ที่สร้างอำนาจการต่อรองแก่ตนเองและชาวบ้านอีกกลุ่มหนึ่งคือแรงงานต่างชาติ โดยเฉพาะกลุ่มชาติพันธุ์ไทใหญ่ที่เข้ามาจากประเทศพม่า

อย่างงานศึกษาของอานันท์ กาญจนพันธุ์ (2557) เรื่องแรงงานข้ามชาติอัตลักษณ์และสิทธิความเป็นพลเมือง งานวิจัยเกี่ยวกับการต่อรองเชิงอัตลักษณ์ผ่านปฏิบัติการทางพื้นที่ของแรงงานข้ามพรมแดนชาวไทยใหญ่ในภาคเหนือประเทศไทย (Yasuda, 2008) งานศึกษาพื้นที่สาธารณะข้ามชาติการเมืองเรื่องพื้นที่ของแรงงานอพยพไทใหญ่ในจังหวัดเชียงใหม่ โดยพบว่าวัดกิจกรรมทางศาสนาและประเพณี รวมทั้งสื่อวิทยุล้วนมีบทบาทในการเชื่อมโยงคนไทใหญ่เข้าด้วยกัน (อัมพร จิรัฐติกร, 2558) นอกจากนั้นแล้วยังมีงานศึกษาเกี่ยวกับการปรับตัวทางสังคมและวัฒนธรรมของทายาทรุ่นที่ 2 ของผู้ย้ายถิ่นจากประเทศพม่า (ขวัญชีวัน บัวแดง, 2554) เป็นต้น

กำเนิดหลักสูตรและศูนย์ศึกษาชาติพันธุ์และการพัฒนา

จากการที่งานศึกษาวิจัยด้านชาติพันธุ์ในภาคเหนือในระยะที่ผ่านมาส่วนใหญ่เป็นการดำเนินการโดยคนภายนอกหรือคนที่ไม่ใช่เป็นกลุ่มชาติพันธุ์เอง ดังนั้นเพื่อเป็นการเติมเต็มและเปิดโอกาสให้พวกเขาได้ศึกษาและเผยแพร่เรื่องราวของตัวเองอย่างเป็นระบบ เนื้อหาในส่วนนี้จึงเน้นที่บทบาทของอาจารย์ ดร.ชยันต์ วรรธนะภูติ ในการผลักดันงานศึกษาวิจัยการพัฒนาหลักสูตรการเรียนการสอนและกิจกรรมการพัฒนาด้านชาติพันธุ์สัมพันธ์

การเกี่ยวข้องกับงานวิจัยและพัฒนาด้านชาติพันธุ์ในภาคเหนือของอาจารย์ชยันต์นั้นอย่างน้อยต้องย้อนกลับไปในยุคที่ยังเป็นรองผู้อำนวยการโครงการศูนย์ส่งเสริมศิลปวัฒนธรรมของมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ อาจารย์ชยันต์ (2530) เริ่มเขียนบทความเกี่ยวกับการศึกษาชนกลุ่มน้อยในล้านนา กับทั้งทำการสัมภาษณ์คุณวณิช พฤกษะศรี ผู้อำนวยการสถาบันวิจัยชาวเขานอกจากนั้นแล้วยังเคยเป็นผู้ประเมินผลการดำเนินงานขององค์กรพัฒนาเอกชน โดยเฉพาะมูลนิธิพัฒนาชุมชนในเขตภูเขา (พชก.) กับการประเมินผล

โครงการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมบนพื้นที่สูงไทย-ออสเตรเลีย รวมถึงการเข้าร่วมโครงการบำบัดและแก้ไขปัญหาคาการติดฝิ่นของคนบนพื้นที่สูงในช่วงที่เป็นผู้อำนวยการสถาบันวิจัยสังคม

ความพยายามในการทำงานร่วมกับสถาบันวิจัยชาวเขา เพื่อให้ผลงานวิจัยของสถาบันดังกล่าวได้ถูกนำมาใช้ประโยชน์ในด้านการเรียนการสอนของมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ เริ่มจากการจัดประชุมทางวิชาการ “การวิจัยทางชาติพันธุ์ในลาว-ไทย” โดยเชิญนักวิชาการจากสถาบันเผ่าพันธุ์วิทยาประเทศลาว เข้ามาร่วมเวทีแลกเปลี่ยนกับนักวิจัยจากสถาบันวิจัยชาวเขา และนักวิชาการของมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ (ชยันต์ วรรณะภูติ และคณะ, 2534) ช่วงหนึ่งที่อาจารย์ ดร.ชยันต์ ดำรงตำแหน่งผู้อำนวยการสถาบันวิจัยสังคม คือปี พ.ศ.2535-2536 ได้ดำเนินการเพื่อให้มีการโอนย้ายสถาบันวิจัยชาวเขา¹³ เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ เพื่อให้มีบทบาทในด้านการเรียนการสอนมากขึ้น อย่างไรก็ตาม ความพยายามดังกล่าวไม่ประสบผลสำเร็จ¹⁴ ฉะนั้น ในปี พ.ศ.2537 อาจารย์ชยันต์จึงได้จัดตั้งศูนย์ศึกษาชาติพันธุ์และการพัฒนา เป็นหน่วยงานภายใต้สถาบันวิจัยสังคม ดำเนินการวิจัย จัดประชุมทางวิชาการ และทำงานร่วมกับภาคประชาชน จำนวนนักวิจัยภายใต้ศูนย์ดังกล่าวได้เพิ่มมากขึ้นและมีโอกาสไปศึกษาต่อทั้งในและต่างประเทศ อย่างไรก็ตาม ด้วยข้อจำกัดของการเป็นสถาบันวิจัยภายใต้มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ที่ไม่สามารถเปิดหลักสูตรการเรียน

¹³ สำนักงานสถาบันวิจัยชาวเขา ตั้งอยู่ในมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ บริเวณที่โล่งด้านซ้ายมือก่อนถึงตลาดร่มสีก แต่สังกัดกรมประชาสงเคราะห์ กระทรวงมหาดไทย ทำงานวิจัยเพื่อสนับสนุนงานด้านพัฒนาของกองสงเคราะห์ชาวเขาเป็นหลัก

¹⁴ ข้อเสนอและการพูดคุยได้ก่อให้เกิดความกังวลต่อนักวิจัยของสถาบันวิจัยชาวเขา ว่าหากได้รับการโอนย้ายมาอยู่ภายใต้มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ก็จะต้องทำหน้าที่ด้านการสอนด้วย ทั้งเหตุผลว่าหากต้องถูกรวมเข้ากับสถาบันวิจัยสังคม ซึ่งมีอาจารย์ชยันต์เป็นผู้อำนวยการด้วยความที่อาจารย์ชยันต์เป็นผู้ที่เคร่งครัดในระเบียบปฏิบัติ จะทำให้นักวิจัยเหล่านั้นไม่สามารถปรับตัวได้

การสอนได้ อาจารย์ชยันต์ซึ่งต่อมาเป็นผู้อำนวยการศูนย์ภูมิภาคด้านสังคมศาสตร์เพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน (RCSD) คณะสังคมศาสตร์ จึงได้หารือกับผู้บริหารของคณะสังคมศาสตร์และสถาบันวิจัยสังคม เพื่อโอนนักวิจัยประจำศูนย์ศึกษาชาติพันธุ์และการพัฒนา ภายใต้สถาบันวิจัยสังคม จำนวน 3 คน¹⁵ มาเป็นอาจารย์ประจำคณะสังคมศาสตร์ เมื่อปี พ.ศ.2553 โดยมีการโอนย้ายงานด้านการวิจัยและภารกิจอื่นๆ ที่เกี่ยวกับด้านชาติพันธุ์มาด้วย

ที่คณะสังคมศาสตร์ อาจารย์ชยันต์ได้รับมอบหมายให้เป็นหัวหน้าศูนย์ศึกษาชาติพันธุ์และการพัฒนาอีกตำแหน่งหนึ่ง โดยศูนย์ดังกล่าวได้รับการสนับสนุนจากมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ให้เป็นศูนย์ความเป็นเลิศ (excellent center) เป็นระยะเวลา 3 ปี และหลังจากนั้นศูนย์ฯ ต้องพึ่งพางบประมาณด้วยตนเอง นอกจากงานวิจัยแล้ว ศูนย์ฯ ยังได้ขยายงานด้านการเรียนการสอน โดยดำเนินการร่างและเปิดหลักสูตรปริญญาโทด้านชาติพันธุ์สัมพันธ์และการพัฒนาขึ้นเมื่อปี พ.ศ.2553 หลักสูตรดังกล่าวได้รับการอนุมัติจากมหาวิทยาลัยในคราวประชุมครั้งที่ 2/2553 เมื่อวันที่ 27 มีนาคม 2553 โดยมีข้อสังเกตว่า “หลักสูตรนี้เป็นหลักสูตรแรกของประเทศ จึงน่าภาคภูมิใจมาก และคาดว่าจะจะเป็นประโยชน์ต่อประเทศชาติ จึงควรหาทุนสนับสนุนให้กับนักศึกษาจากภาคใต้ให้เข้ามาศึกษา หรือควรหารือกับสำนักงานความร่วมมือเพื่อการพัฒนาประเทศ (Thailand International Development Cooperation Agency – TICA) ซึ่งให้ทุนการศึกษาแก่นักศึกษาประเทศเพื่อนบ้าน”¹⁶ หลักสูตรดังกล่าวได้รับนักศึกษาต่อเนื่องมาทุกปี มีทั้งนักศึกษาที่เป็นคนไทย

¹⁵ ประกอบด้วย ดร.มาลี สิทธิเกรียงไกร ดร.ประสิทธิ์ ลิปรีชา และ ดร.ปณิดา บุญยสารนัย (ปัจจุบันโอนย้ายไปอยู่คณะมนุษยศาสตร์) ส่วน ดร.ขวัญชัย บัวแดง ได้โอนย้ายไปเป็นอาจารย์ที่ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยาก่อนหน้านี้แล้ว

¹⁶ จากการหารือกับผู้บริหารมหาวิทยาลัยและหน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้อง พบว่านโยบายการให้ทุนการศึกษาแก่นักศึกษาผู้ด้อยโอกาสในประเทศไทยครอบคลุมเฉพาะระดับปริญญาตรีเท่านั้น ดังนั้น หลักสูตรฯ จึงขอทุนจาก Open Society Institute เพื่อเป็นทุนการศึกษาสำหรับค่าลงทะเบียนแก่นักศึกษาได้เป็นระยะเวลา 3 ปี

กลุ่มชาติพันธุ์ในภาคต่างๆ กับทั้งกลุ่มชาติพันธุ์ในประเทศเพื่อนบ้านเข้ามาเรียนส่วนใหญ่ได้รับทุนการศึกษาเพื่อเป็นค่าลงทะเบียน นักศึกษาส่วนใหญ่ที่เข้ามาเรียนได้เลือกทำวิทยานิพนธ์เกี่ยวกับกลุ่มชาติพันธุ์ของตนเอง ในประเด็นที่แตกต่างกันไป ดังนั้น จึงนับได้ว่าหลักสูตรดังกล่าวได้สร้างนักวิจัยรุ่นใหม่มาจากกลุ่มชาติพันธุ์ที่ยังเป็นคนด้อยโอกาสในการศึกษาระดับบัณฑิตศึกษา กับทั้งไม่เคยมีบทบาทในการทำงานวิจัยเรื่องราวของกลุ่มชาติพันธุ์ของตนเองอย่างเป็นระบบมาก่อน ซึ่งเป็นหนึ่งในเจตนารมณ์ของอาจารย์ชยันต์ที่ได้สร้างหลักสูตรนี้ขึ้นมา

ตารางแสดงจำนวนนักศึกษา (รหัส 53-57)

จำแนกตามกลุ่มชาติพันธุ์และกลุ่มชาติพันธุ์ที่ทำการศึกษา

พื้นเพทางชาติพันธุ์/ ศาสนา	จำนวน	กลุ่มชาติพันธุ์ที่ทำการศึกษา
ไทยพื้นราบ/ คนเมือง	7	ขมุในเชียงของ, คนอีสานในกรุงเทพฯ, แม่บ้านอพยพแม่สอด, กะเหรี่ยงแม่แจ่ม, กลุ่มชาติพันธุ์ในเชียงราย, คนเมืองในเชียงใหม่, ชาวเล
ลื้อ/ยอง	4	ยองในเมืองยอง, ยองในลำพูน, ยองสันกำแพง, ลื้อเชียงคำ
มุสลิม	3	มุสลิมในภาคใต้ (2), โรฮิงญาที่แม่สอด
ม้ง	3	ม้งในลาว, ม้งในเชียงราย, ม้งในเมืองเชียงใหม่
กะเหรี่ยง	2	กะเหรี่ยงแม่ลาบน้อย, กะเหรี่ยงกาญจนบุรี
ลีซู	1	ลีซูเชียงใหม่ เชียงราย และแม่ฮ่องสอน
ลัวะ	1	ลัวะแม่สะเรียง
อีสาน	1	ดาราอั้งเชียงดาว
ไทใหญ่	1	ไทใหญ่ในภาคเหนือ

ด้านงานวิจัยและการผลิตตำรา เนื่องจากสาขาวิชาชาติพันธุ์สัมพันธ์เป็นสาขาวิชาใหม่สำหรับประเทศไทย ซึ่งยังไม่มีตำราประกอบการสอน อันเป็นข้อกีดกันในเชิงวิชาการด้านชาติพันธุ์สัมพันธ์ที่เป็นภาษาไทย ดังนั้น อาจารย์ชยันต์จึงเสนอให้ประสานกับผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สุเทพ สุนทรภัสส์ ซึ่งเป็นอาจารย์เกษียณอายุ ช่วยแปลบทความด้านชาติพันธุ์สัมพันธ์จำนวน 16 บทความ จากภาษาอังกฤษมาเป็นภาษาไทย แล้วจัดพิมพ์เป็นหนังสือ “ทฤษฎีชาติพันธุ์สัมพันธ์” ขึ้น (สุเทพ สุนทรภัสส์, 2555) กับทั้งมีจัดพิมพ์รายงานการวิจัยที่เกี่ยวกับชาติพันธุ์สัมพันธ์อีกหลายเล่มด้วยกัน

ด้านการสร้างบุคลากรและช่วยเหลือกลุ่มคนที่ด้อยอำนาจในสังคม โดยเฉพาะกลุ่มชาติพันธุ์ อาจารย์ชยันต์เป็นหนึ่งในนักวิชาการด้านสังคมศาสตร์ของมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ที่เปิดโอกาสให้คนกลุ่มชาติพันธุ์ได้เข้ามาเป็นนักวิชาการและนักศึกษาระดับบัณฑิตศึกษา เพื่อทำงานค้นคว้าวิจัย วิเคราะห์ เพื่อให้เข้าใจถึงบริบทที่เข้ามาสัมพันธ์ และเขียนเกี่ยวกับเรื่องราวของตนเอง เพื่อเผยแพร่ต่อสาธารณะ อันจะนำมาสู่ทั้งข้อกีดกันในเชิงวิชาการและการสร้างความเข้าใจของสังคมมากขึ้น ที่มากกว่านั้นคือการหนุนเสริมกลุ่มคนชายขอบที่ไม่ได้รับการคุ้มครองและถูกละเมิดทางด้านสิทธิ เป็นผู้ที่เปิดประตูมหาวิทยาลัยให้ชาวบ้านได้เข้ามาปรึกษาหารือและแสดงออกซึ่งสิทธิและเสียงของพวกเขา กับทั้งเป็นคนที่ออกไปต่อสู้อย่างเคียงบ่าเคียงไหล่กับชาวบ้านที่ประสบปัญหา ดังตัวอย่างของการเข้าร่วมชุมนุมกับชาวบ้านที่หน้าศาลากลางจังหวัดเชียงใหม่เมื่อเดือนพฤษภาคม ปี พ.ศ.2542 ทั้งหมดนี้จึงกล่าวได้ว่า อาจารย์ ดร.ชยันต์ วรรณะภูติ เป็นหนึ่งในนักวิชาการที่มีบทบาททั้งด้านงานวิชาการ การพัฒนาศักยภาพบุคลากร และการขับเคลื่อนสังคมเพื่อความเป็นธรรมสำหรับกลุ่มชาติพันธุ์และคนชายขอบผู้ด้อยซึ่งอำนาจและถูกกระทำในสังคมอย่างแท้จริง โดยมีศูนย์ศึกษาชาติพันธุ์และการพัฒนา กับหลักสูตรชาติพันธุ์สัมพันธ์และการพัฒนาเป็นกลไกขับเคลื่อนที่สำคัญในปัจจุบัน

บทสรุป

ชาติพันธุ์ศึกษาในภาคเหนือของประเทศไทยเริ่มตั้งแต่ช่วงทศวรรษ 2450 โดยมีชนนารีที่ขึ้นมาเผยแพร่ศาสนาคริสต์ในภาคเหนือ ได้ทำการบันทึกวิถีชีวิตและปฏิสัมพันธ์ที่มีชนนารีมีกับกลุ่มคนไทยวนที่เป็นคนพื้นราบในแห่งที่ราบต่างๆ ของดินแดนล้านนา กับเมืองใกล้เคียงในประเทศพม่า ลาว และจีน นอกจากนั้นแล้วยังมีกลุ่มชาวตะวันตกที่เข้ามาบริหารราชการในราชสำนักสยาม มีโอกาสเดินทางไปพบราษฎรกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ จึงทำการเก็บข้อมูลพื้นฐานแล้วนำมาเขียนและตีพิมพ์ในวารสารสยามสมาคม ที่มากไปกว่านั้นคือการที่ชาวต่างชาติดังกล่าว ร่วมกับผู้บริหารกระทรวงมหาดไทย มอบหมายคำถามให้ข้าราชการที่ถูกส่งตัวไปกินตำแหน่งข้าหลวง (ผู้ว่าราชการ) และนายอำเภอ ทำการบันทึกรายละเอียดของกลุ่มชาติพันธุ์ในพื้นที่การปกครองของตนเอง เพื่อเป็นการตอบคำถามที่ได้รับมอบหมาย แล้วส่งกลับไปยังต้นสังกัดและบางชิ้นได้รับการตีพิมพ์ลงในจดหมายเหตุของสยามสมาคม ช่วงทศวรรษ 2460

หลังสงครามโลกครั้งที่สองยุติลง เข้าสู่ช่วงทศวรรษ 2490 จึงเริ่มมีงานเขียนเกี่ยวกับกลุ่มชาติพันธุ์ในภาคเหนือมากขึ้น โดยเฉพาะนักการเมืองและนักเดินทางชาวไทย ระหว่างช่วงทศวรรษ 2500 ถึงกลางทศวรรษ 2540 งานศึกษาเกี่ยวกับกลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่สูงหรือชาวเขาจะมีความโดดเด่นมากกว่า ด้วยบทบาทของสถาบันวิจัยชาวเขาที่มีทั้งนักวิจัยชาวไทยและชาวต่างชาติทำงานวิจัยร่วมกัน ด้วยเพราะกลุ่มชาวเขาเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่รัฐบาลไทยและต่างประเทศให้ความสำคัญในการทำการศึกษาและพัฒนาเป็นพิเศษ ภายใต้บริบทของความขัดแย้งทางการเมืองในยุคสงครามเย็น (ดูใน ฉลาดชาย รมิตานนท์, 2518) กระนั้นก็ตาม ยังมีนักวิชาการทั้งชาวไทยและชาวต่างชาติที่ไม่ได้สังกัดสถาบันวิจัยชาวเขาทำการศึกษาทั้งกลุ่มชาติพันธุ์ในพื้นที่ราบและบนพื้นที่สูงด้วย

หลังยุคสงครามเย็น คือตั้งแต่ปลายทศวรรษ 2530 เป็นต้นมา ทั้งนักวิชาการของมหาวิทยาลัยเชียงใหม่และนักวิชาการชาวต่างชาติเริ่มเข้ามา มีบทบาทในการศึกษาภาคกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ มากขึ้น โดยไม่ได้เน้นเฉพาะกลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่สูงเท่านั้น หากแต่ได้ให้ความสนใจกับการศึกษาภาคกลุ่มชาติพันธุ์ในพื้นที่ราบ กลุ่มชาติพันธุ์ในเมือง และกลุ่มชาติพันธุ์ที่เป็นแรงงานอพยพจากประเทศเพื่อนบ้านด้วย ที่มากไปกว่านั้นคือบทบาทในการสร้างนักวิชาการรุ่นใหม่ที่มาจากชุมชนชาติพันธุ์ ทั้งที่เป็นนักศึกษาระดับบัณฑิตศึกษาและนักวิชาการ ดังตัวอย่างของศูนย์และหลักสูตรชาติพันธุ์สัมพันธ์กับการพัฒนาของมหาวิทยาลัยเชียงใหม่

กล่าวโดยสรุปแล้ว ชาติพันธุ์ศึกษาในภาคเหนือของประเทศไทย ในระยะที่ผ่านมาเป็นการศึกษาวิจัยทั้งเพื่อการพัฒนา เพื่องานวิชาการ และเพื่อหนุนเสริมอำนาจของกลุ่มชาติพันธุ์ ด้วยเพราะยังชุมชนชาติพันธุ์ได้รับการพัฒนา พวกเขาจะต้องเผชิญกับความเปลี่ยนแปลง ในด้านหนึ่งนั้นถูกผสมกลมกลืนเข้ากับรัฐชาติไทยและสังคมกระแสหลักของชาติ แต่ในอีกด้านหนึ่ง พวกเขาถูกทำให้เป็นคนชายขอบที่ด้อยกว่าบนความสัมพันธ์เชิงอำนาจบนปฏิสัมพันธ์ที่มีกับรัฐชาติและกระแสนิยมจากภายนอก นอกจากนั้นแล้วความชัดเจนของเส้นแบ่งระหว่างความเป็นกลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่สูงและในพื้นที่ราบเริ่มหายไป เพราะต่างก็ได้รับผลกระทบจากการพัฒนาและความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นแบบเดียวกัน ดังนั้น ประเด็นและทิศทางการศึกษาภาคกลุ่มชาติพันธุ์ในภาคเหนือจึงนับวันแต่จะมีความซับซ้อนมากขึ้นด้วย

บรรณานุกรม

- กรมประชาสงเคราะห์. (2505). รายงานการสำรวจทางเศรษฐกิจและสังคมของ
ชาวเขาในภาคเหนือของประเทศไทย. กรุงเทพฯ: กรมประชาสงเคราะห์.
- จัดภัย บุรุษพัฒน์. (2518). ชาวเขา. กรุงเทพฯ: แพรวพิทยา.
- จัดภัย บุรุษพัฒน์. (2526). ชนกลุ่มน้อยในไทยกับความมั่นคงของชาติ.
กรุงเทพฯ: แพรวพิทยา.
- ขวัญชีวัน บัวแดง. (2549). กะเหรี่ยง: หลากหลายชีวิตจากขุนเขาสู่เมือง.
เชียงใหม่: ศูนย์ศึกษาชาติพันธุ์และการพัฒนา สถาบันวิจัยสังคม
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ขวัญชีวัน บัวแดง. (2554). การปรับตัวทางสังคมและวัฒนธรรมของทายาทรุ่นที่ 2
ของผู้ย้ายถิ่นจากประเทศพม่า: รายงานฉบับสมบูรณ์. กรุงเทพฯ: สำนักงาน
กองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
- ขวัญชีวัน บัวแดง และคณะ. (2546). วิถีชีวิตชาติพันธุ์ในเมือง. เชียงใหม่:
สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ขุนการบอรินทร์, นายร้อยตำรวจเอก. (2475). ลัทธิธรรมนิยมต่าง ๆ ภาคที่ 24:
ประวัติสังเขปชนชาติ แม้ว เย้า มูเซอร์. พระนคร: โรงพิมพ์ภูไท.
- คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ. (2552). ปฏิญญาว่าด้วยสิทธิของ
ประชาชนท้องถิ่นดั้งเดิมแห่งสหประชาชาติ. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการ
สิทธิมนุษยชนแห่งชาติ.
- คณะสำรวจสหประชาชาติ. (2510). รายงานการสำรวจความต้องการทาง
เศรษฐกิจและสังคมในอาณาบริเวณที่ปลูกฝิ่นของประเทศไทย. กรุงเทพฯ:
คณะสำรวจสหประชาชาติ.
- เคอร์ติส, ลิลเลียน จอห์นสัน. (2543). ชาวลาวทางตอนเหนือของประเทศไทย
ตอนที่ 1. ชรัตน์ สิงหเดชากุล (ผู้แปล). กรุงเทพฯ: กองวรรณกรรมและ
ประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร.
- เคอร์ติส, ลิลเลียน จอห์นสัน. (2543). ชาวลาวทางตอนเหนือของประเทศไทย
ตอนที่ 2. ชรัตน์ สิงหเดชากุล (แปล). กรุงเทพฯ: กองวรรณกรรมและ
ประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร.

- เกาศิลป์ คงแก้ว (บ.ก., 2537). ชีวิตบนเส้นด้ายของ 13 เผ่าไทย. ม.ป.พ.
- จันทนา ฟองทะเล. (2536). จากดอยยาวถึงภูผาจี: บันทึกประวัติศาสตร์หนึ่งช่วง
แสวงหาการเดินทางของหนุ่มสาวแห่งเดือนตุลา. กรุงเทพฯ: ฉบับกระ.
- จันทร์ คนทาเสน. (1923). เรื่องร่างกายธรรมเนียมประเพณีการเลี้ยงชีพทั้งภาษา
ชาวเขียงแดง. *The Journal of the Siam Society*, vol. XVII: 59-73.
- จิตร ภูมิศักดิ์. (2535). ความเป็นมาของคำสยาม ไทย ลาว และขอม และลักษณะ
ทางสังคมของชื่อชนชาติ. กรุงเทพฯ: ศยาม.
- จิตรภาณ ดันรัตนกุล. (ผู้แปล, 2544). กิ่งศตวรรษในหมู่คนไทยและคนลาว:
อัตชีวประวัติของศาสนาจารย์เดเนียล แมคกิลวารี ดี.ดี. กรุงเทพฯ: มติชน.
- ฉลาดชาย รมิตานนท์. (2518). จักรวรรดินิยมทางมานุษยวิทยา: มื้อที่เข้าไปโอบอุ้ม
ชาวเขาในประเทศไทย. *จุลสารโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์*,
3(1): 69-81.
- ฉลาดชาย รมิตานนท์, อาพันธ์ กาญจนพันธุ์ และสันธิตา กาญจนพันธุ์. (2536).
ป่าชุมชนภาคเหนือ. กรุงเทพฯ: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา.
- ชยันต์ วรรณะภูติ. (2530). การศึกษาชนกลุ่มน้อยในล้านนา. *ล้านนาคดีศึกษา*,
2(2): 5-11.
- ชยันต์ วรรณะภูติ. (2549). “คนเมือง”: ตัวตน การผลิตซ้ำสร้างใหม่ และพื้นที่
ทางสังคมของคนเมือง. *อยู่ชายขอบ มองลอดความรู้*. อาพันธ์ กาญจนพันธุ์
(บ.ก.). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน. หน้า 33-73.
- ชยันต์ วรรณะภูติ และคณะ. (2534). การวิจัยทางชาติพันธุ์ในลาว-ไทย: รายงาน
การประชุมทางวิชาการ. เชียงใหม่: โครงการชาติพันธุ์วิทยา สถาบันวิจัย
สังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ชยันต์ วรรณะภูติ และคณะ. (2553). กิ่งศตวรรษการพัฒนาบนพื้นที่สูง: จาก
ความมั่นคงของรัฐสู่ความไม่มั่นคงของชุมชนชาติพันธุ์. ใน *ทบทวน
การพัฒนา: จากท้องถิ่นภาคเหนือสู่ภูมิภาคลุ่มน้ำโขง*. วสันต์ ปัญญาแก้ว
(บ.ก.). เชียงใหม่: ศูนย์วิจัยและบริการวิชาการ คณะสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. (หน้า 28-51).

- ชยันต์ วรรณะภูติ และคณะ. (2554). การเสริมสร้างความเข้มแข็งของพื้นที่
วัฒนธรรมพิเศษชาติพันธุ์แบบมีส่วนร่วม: กรณีศึกษาอำเภอภักดีพัฒนา
(ระยะที่ 1). รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์. เชียงใหม่: สำนักงานกองทุน
สนับสนุนงานวิจัย.
- ดอดด์, วิลเลียม คลิฟตัน. (2513). *ประมวลเรื่องของชนชาติไทย พ.ศ.2512*.
กรุงเทพฯ: เทพวัฒนธรรม.
- ทวิช จตุรพฤกษ์. (2541). *เสียงจากคนชายขอบ: คัดค้านความเป็นคนของ
ชาวสืขอ*. เชียงใหม่: เครือข่ายชาติพันธุ์ศึกษา ศูนย์ภูมิภาคเพื่อการศึกษา
สังคมศาสตร์และการพัฒนาอย่างยั่งยืน คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัย
เชียงใหม่.
- ทวิช จตุรพฤกษ์, สมเกียรติ จำลอง และทรงวิทย์ เชื้อมสกุล. (2540). จาก
ยอดดอยสู่สลัม: การปรับตัวของชาวเขาในเมืองเชียงใหม่. เชียงใหม่:
สถาบันวิจัยชาวเขา.
- เอียรชัย อักษรดิษฐ์. (2552). *ตำนานพระเจ้าเลียบโลก: การศึกษาพื้นที่ทาง
สังคมและวัฒนธรรมล้านนา ภูมินาม ตำนาน ผู้คน*. เชียงใหม่: ธารปัญญา.
- นิติ ภาวครพันธุ์. (2558). *เรื่องเล่าเมืองไต: พลวัตของเมืองชายแดนไทย-พม่า*.
เชียงใหม่: วนิดาการพิมพ์.
- นิพัทธเวช สืบแสง, บรรณาธิการ. (2546). *กลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่สูง: การรักษา
เยียวยา ผู้คน ชุมชน และสภาพแวดล้อม*. เชียงใหม่: สถาบันวิจัยชาวเขา.
- นิพัทธเวช สืบแสง. (2539). *สังคมและวัฒนธรรมชาวขมุกับการพัฒนา*. เชียงใหม่:
สถาบันวิจัยชาวเขา.
- บริพันธ์ ธีระราษฎร์, หลวง. (1923). “ชาติแม่ัว”. *The Journal of the Siam
Society*, vol. XVII: 121-152.
- บุญช่วย ศรีสวัสดิ์. (2493). *๓๐ ชาติในเชียงราย*. เชียงราย: ม.ป.พ.
- บุญช่วย ศรีสวัสดิ์. (2498). *ไทยสิบสองปันนา*. กรุงเทพฯ: คลังวิทยา.
- บุญช่วย ศรีสวัสดิ์. (2503). *คนไทยในพม่า*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สามัญ.
- บุญช่วย ศรีสวัสดิ์. (2545). (พิมพ์ครั้งที่ 2). *ชาวเขาในไทย*. กรุงเทพฯ: มติชน.

- ปนัดดา บุญยสาระนัย. (2544). *กลุ่มชาติพันธุ์ส่วนน้อยในภูมิภาคเอเชียอาคเนย์*.
เชียงใหม่: สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ปนัดดา บุญยสาระนัย และหมี่อู่ม เชื้อมื่อ. (2547). *อาษา: หลากหลายชีวิตจาก
ขุนเขาสู่เมือง*. เชียงใหม่: สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ปนัดดา บุญยสาระนัย และหมี่อู่ม เชื้อมื่อ. (2549). *ลาหู่: หลากหลายชีวิตจาก
ขุนเขาสู่เมือง*. เชียงใหม่: ศูนย์ศึกษาชาติพันธุ์และการพัฒนา สถาบันวิจัย
สังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ประสิทธิ์ ลิปรีชา. (2548). *ม้ง: หลากหลายชีวิตจากขุนเขาสู่เมือง*. เชียงใหม่:
สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ประสิทธิ์ ลิปรีชา. (2556). *พหุวัฒนธรรมนิยมจากรากหญ้า: ขบวนการเคลื่อนไหว
ของชนเผ่าพื้นเมืองและชาติพันธุ์ในประเทศไทย*. *สังคมศาสตร์*, 25(2),
59-108.
- ประสิทธิ์ ลิปรีชา และปนัดดา บุญยสาระนัย. (2548). *สถาบันวิจัยชาวเขากับ
การศึกษากลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่สูงในภาคเหนือ*. *สังคมศาสตร์*, 17(1),
204-307.
- ประสิทธิ์ ลิปรีชา ยรรยง ตระการธำรง และวิสุทธิ เหล็กสมบูรณ์. (2547). *เมียน:
หลากหลายชีวิตจากขุนเขาสู่เมือง*. เชียงใหม่: สถาบันวิจัยสังคม
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ประสิทธิ์ ลิปรีชา และอะภัย วาณิชประดิษฐ์. (2552). *องค์ความรู้ท้องถิ่นม้ง ชุมชน
แม่สาใหม่*. เชียงใหม่: สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี. (2541). *วาทกรรมชาวเขา*. *สังคมศาสตร์*, 11(1), 92-
133.
- ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี. (บ.ก., 2546). *อัตลักษณ์ ชาติพันธุ์และความเป็น
ชายขอบ*. กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร.
- พระเพ็ชรบุรณบุรี, อำมาตย์เอก. (ผู้ว่าราชการจังหวัดเพชรบูรณ์, 1921). “เรื่อง
ร่างกาย ธรรมเนียม ประเพณี การเลี้ยงชีพ ทั้งภาษาชาวละว้า หรือชาวบน
ที่อาศัยอยู่ จังหวัดเพชรบูรณ์”. *The Journal of the Siam Society*,
vol. 14(1): 13-51.

- พ้อเลป่า. (2531). *ปกากะญอ: ข้าคือคน*. กัลยา ยอดระบำ และวีรศักดิ์ ยอดระบำ. (ผู้เรียบเรียง). กรุงเทพฯ: สายคำ.
- ยศ สันตสมบัติ. (2542). *ความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน*. เชียงใหม่: ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ยศ สันตสมบัติ และคณะ. (2544). *การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ: ความหลากหลายทางวัฒนธรรมและการจัดการทรัพยากร*. เชียงใหม่: โรงพิมพ์นพบุรีการพิมพ์ เชียงใหม่.
- ยศ สันตสมบัติ และคณะ. (2547). *นิเวศวิทยาชาติพันธุ์ ทรัพยากรชีวภาพ และสิทธิชุมชน*. เชียงใหม่: วิทอินดีไซน์.
- ยศ สันตสมบัติ และคณะ. (2551). *อำนาจ พื้นที่และอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ การเมืองวัฒนธรรมของชาติในสังคมไทย*. กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน).
- รพีพรรณ จักรสาน. (2557). *พ่อค้าจีนและเครือข่ายการค้าชายแดนแม่สอด: จากยุคตลาดมืดสู่ยุคเริ่มต้นเขตเศรษฐกิจพิเศษ*. เชียงใหม่: ศูนย์อาเซียนศึกษา มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- วนิช พุกกะศรี และคณะ. (2529). *ความร่วมมือของชาวเขาในการวางแผนครอบครัว: รายงานวิจัย*. เชียงใหม่: สถาบันวิจัยชาวเขา.
- वलันต์ ปัญญาแก้ว. (2555). *ลื้อข้ามแดนการเดินทางของคนหนุ่มสาวชาวลื้อเมืองยอง รัฐฉาน ประเทศพม่า*. เชียงใหม่: ศูนย์วิจัยและบริการวิชาการ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- วิจิตรวาท, หลวง. (2504). *การงานค้นคว้าเรื่อง ชนชาติไทย*. กรุงเทพฯ: กรมประมวลข่าวกลาง.
- วิภาส ปรัชญาภรณ์. (บ.ก., 2547). *ว่าด้วยแนวทางการศึกษาชาติพันธุ์*. กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร
- ศุภชัย สติรศิลป์. (2527). *ปัญหาการศึกษาของชาวเขาเผ่ามูเซอในบริเวณดอยมูเซอ จังหวัดตาก: รายงานการวิจัย*. เชียงใหม่: สถาบันวิจัยชาวเขา.

- ศุภชัย สติรศิลป์. (2530). *การมีส่วนร่วมของประชาชนกับการพัฒนาและสงเคราะห์ชาวเขาเผ่ามูเซอ: รายงานวิจัย*. เชียงใหม่: สถาบันวิจัยชาวเขา.
- ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร. (2546). *ชาติ และชาติพันธุ์ วิถีชีวิตและความหลากหลายทางชาติพันธุ์ในโลกปัจจุบัน: บทคัดย่อของบทความเสนอในการประชุมประจำปีทางมานุษยวิทยา. การประชุมประจำปีทางมานุษยวิทยา ชาติและชาติพันธุ์วิถีชีวิตและความหลากหลายทางชาติพันธุ์ในโลกปัจจุบัน (ครั้งที่ 2). 26-28 มีนาคม (2546). กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน).*
- ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร. (2547). *ชาติพันธุ์กับการแพทย์*. กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน).
- สงวน โชติสุรัตน์. (2512). *ไทยวน-คนเมือง*. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.
- สถาบันวิจัยชาวเขา. (2435). *รายงานสภาพการณ์ของหมู่บ้านและข้อเสนอแนะการควบคุมการใช้ยาเสพติด*. โดยสถาบันวิจัยชาวเขา และสำนักงานประสานงานโครงการ UNDCP. เชียงใหม่: สถาบันวิจัยชาวเขา.
- สถาบันวิจัยชาวเขา. (2538). *30 ปี สถาบันวิจัยชาวเขา: 21 ตุลาคม 2538*. เชียงใหม่: สถาบันวิจัยชาวเขา.
- สถาบันวิจัยชาวเขา. (2545). *บรรณานุกรมกลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่สูง สถาบันวิจัยชาวเขา (พ.ศ.2508-2545)*. เชียงใหม่: สถาบันวิจัยชาวเขา บริเวณมหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- สมาคมศูนย์รวมการศึกษาและวัฒนธรรมของชาวไทยภูเขาในประเทศไทย. (2544). *ชนเผ่าพื้นเมือง*. เชียงใหม่: สมาคมศูนย์รวมการศึกษาและวัฒนธรรมของชาวไทยภูเขาในประเทศไทย.
- สมาคมศูนย์รวมการศึกษาและวัฒนธรรมของชาวไทยภูเขาในประเทศไทย. (2545). *องค์ความรู้ท้องถิ่นชนเผ่าม้ง*. เชียงใหม่: สมาคมศูนย์รวมการศึกษาและวัฒนธรรมของชาวไทยภูเขาในประเทศไทย.
- สมาคมศูนย์รวมการศึกษาและวัฒนธรรมของชาวไทยภูเขาในประเทศไทย. (2545). *องค์ความรู้ท้องถิ่นชนเผ่าลาหู่*. เชียงใหม่: สมาคมศูนย์รวมการศึกษาและวัฒนธรรมของชาวไทยภูเขาในประเทศไทย.

สมาคมศูนย์รวมการศึกษาและวัฒนธรรมของชาวไทยภูเขาในประเทศไทย. (2545). องค์ความรู้การใช้สมุนไพร และระบบการดูแลสุขภาพสุขภาพพื้นบ้านอัวเมี่ยน. เชียงใหม่: เครือข่ายวัฒนธรรมอัวเมี่ยน, สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ (สวช.) และสมาคมศูนย์รวมการศึกษาและวัฒนธรรมของชาวไทยภูเขาในประเทศไทย (ศ.ว.ท.).

สารภี คีลา และคณะ. (2534). การแพร่ระบาดของสารเสพติดที่ไม่ใช้ฝิ่นในชุมชนชาวเขากรณีศึกษา: การใช้สารเสพติดประเภทยาบ้าในชุมชนกะเหรี่ยงเขตพื้นที่แม่สรวงน้อย ต.แม่เกาะ อ.แม่สะเรียง จ.แม่ฮ่องสอน. เชียงใหม่: สถาบันวิจัยชาวเขา.

สำนักกิจการชาติพันธุ์. (2553). ปฏิญญาแห่งสหประชาชาติว่าด้วยสิทธิชนเผ่าพื้นเมือง. กรุงเทพฯ: สำนักกิจการชาติพันธุ์ กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์.

สุเทพ สุนทรเกสซ์. (2513). คู่มือว่าด้วยชาวเขาเผ่าแม้ว. กรุงเทพฯ: ศูนย์วิจัยและพัฒนาการทหาร ระหว่างไทย-สหรัฐ.

สุเทพ สุนทรเกสซ์. (2548). ชาติพันธุ์สัมพันธ์: แนวคิดพื้นฐานทางมานุษยวิทยาในการศึกษาอัตลักษณ์ กลุ่มชาติพันธุ์ ประชาชาติ และการจัดองค์กรความสัมพันธ์ทางชาติพันธุ์. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ.

สุเทพ สุนทรเกสซ์. (แปล). (2555). ทฤษฎีชาติพันธุ์สัมพันธ์: รวบรวมบทความทางทฤษฎีเกี่ยวกับอัตลักษณ์ เชื้อชาติ กลุ่มชาติพันธุ์ การจัดองค์กรความสัมพันธ์ทางชาติพันธุ์ และรัฐประชาชาติ. เชียงใหม่: ศูนย์ศึกษาชาติพันธุ์และการพัฒนา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

แสวง มาละแถม. (2540). คนยอย้ายแผ่นดิน. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

อนุমানราชธน, พระยา. (2516). เรื่อง เชื้อชาติ ภาษา และวัฒนธรรม. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา.

อัมพร จิรัฐติกร. (2558). พื้นที่สาธารณะข้ามชาติ: การเมืองเรื่องพื้นที่ของแรงงานอพยพไทใหญ่จังหวัดเชียงใหม่. เชียงใหม่: วนิดาการพิมพ์.

อานันท์ กาญจนพันธุ์. (2527). พัฒนาการของชีวิตและวัฒนธรรมล้านนา. เชียงใหม่: คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

อานันท์ กาญจนพันธุ์. (2539). สถานภาพการวิจัยพัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรมไทใหญ่. เชียงใหม่: คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

อานันท์ กาญจนพันธุ์. (2547). ระบบการเกษตรแบบไร่หมุนเวียน: สถานภาพและความเปลี่ยนแปลง. รายงานการวิจัย. เชียงใหม่: คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

อานันท์ กาญจนพันธุ์. (2555). เจ้าที่และผีป๋าย: พลวัตของความรู้ชาวบ้าน อำนาจและตัวตนของคนท้องถิ่น. เชียงใหม่: ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

อานันท์ กาญจนพันธุ์. (2557). แรงงานข้ามชาติ อัตลักษณ์และสิทธิความเป็นพลเมือง. เชียงใหม่: แผนงานเสริมสร้างนโยบายสาธารณะที่ดี.

อานันท์ กาญจนพันธุ์ และฉลาดชาย รมิตานนท์. (2541). พิธีกรรมและความเชื่อล้านนา: การผลิตใหม่ของอำนาจทางศีลธรรม. พะเยา: สภาวัฒนธรรมอำเภอเมืองพะเยา สำนักงานศึกษาธิการอำเภอเมืองพะเยา.

Bernatzik, Hugo Adolf. (1958). *The Spirits of the Yellow Leaves*. Translated by E.W. Dickes. London: Robert Hale.

Bernatzik, Hugo Adolf. (1970). *Akha and Miao: Problems of Applied Ethnography in Farther India*. New Haven: Human Relations Area Files.

Bennington-Cornell Anthropological Survey. (1964). *A Report on Tribal Peoples in Chiengrai Province North of the Mae Kok River*. Bangkok: Siam Society, Data Paper 1. Bernatzik, Hugo Adolf.

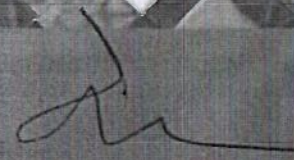
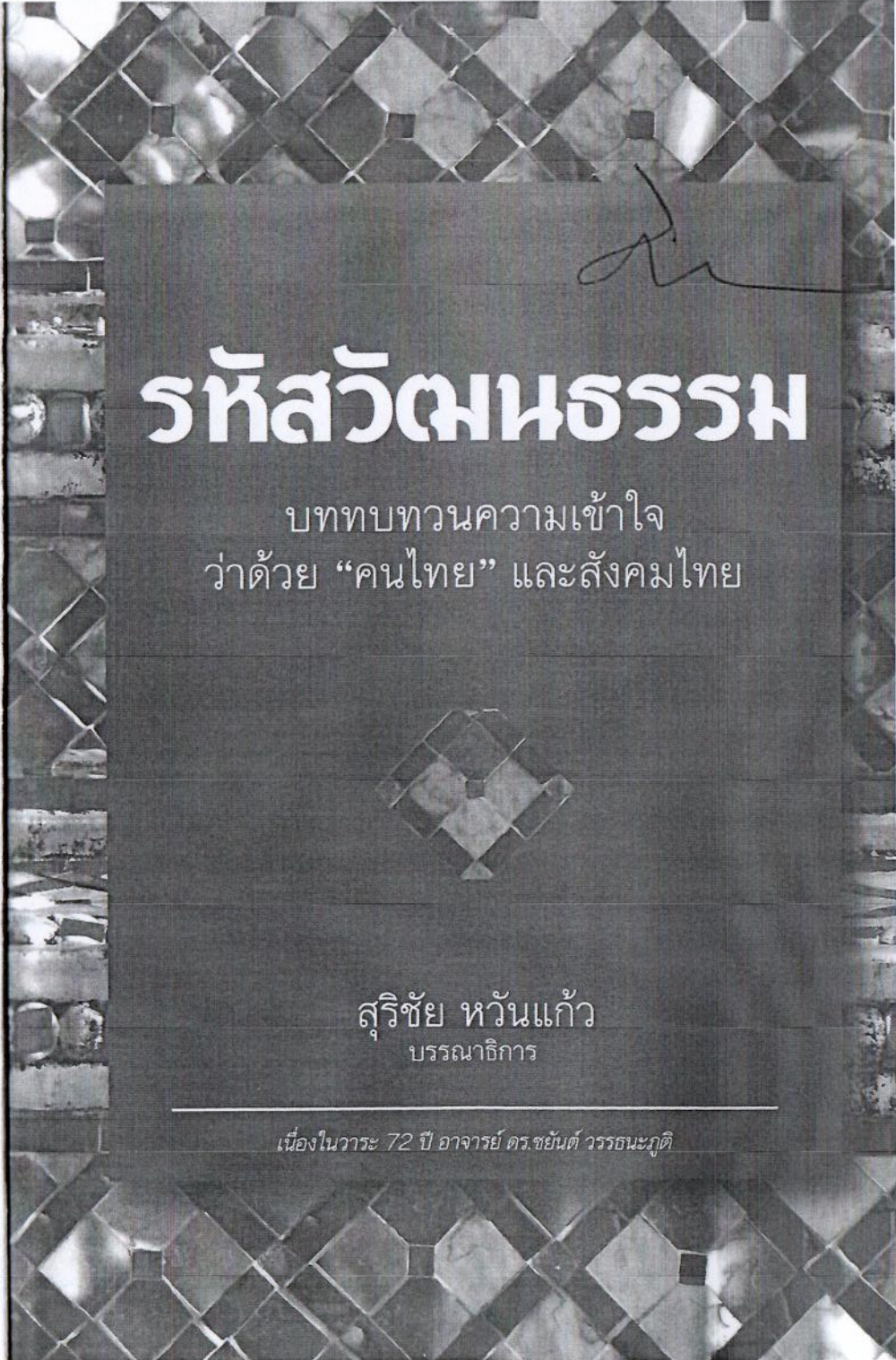
Buadaeng, Kwanchewan. (2006). The Rise and Fall of the Tribal Research Institute (TRI): "Hill Tribe" Policy and Studies in Thailand. *Tonan Ajia Kenkyu (Southeast Asian Studies)*, 44(3), 359-384.

Chindarsi, Nusit. (1976). *The Religion of the Hmong Njua*. Bangkok: Siam Society.

- Cooper, Robert. (1984). *Resource Scarcity and the Hmong Response: Patterns of Settlement and Economy in Transition*. Singapore: Singapore University Press.
- Department of Public Welfare. (1962). *Report of the Socio-economic Survey of the Hill Tribes in Northern Thailand*. Bangkok: Ministry of Interior, Department of Public Welfare.
- Dodd, William Clifton. (1923). *The Tai Race, Elder Brother of the Chinese: Results of Experience, Exploration and Research of William Clifton Dodd, D.D.* Cedar Rapids, Iowa: Torch.
- Eriksen, Thomas Hylland. (1993). *Ethnicity and Nationalism: Anthropological Perspectives*. London; Sterling, Va.: Pluto Press.
- Geddes, William Robert. (1967). The Tribal Research Centre, Thailand: An Account of Plans and Activities. *Southeast Asian Tribes, Minorities, and Nations*. Kunstadter, Peter (ed.). Vol. 2. N.J.: Princeton University Press.
- Geddes, William Robert. (1976). *Migrants of the Mountains: The Cultural Ecology of the Blue Miao (Hmong Njua) of Thailand*. Oxford: Clarendon Press.
- Hanks, Lucien. (1983). The Yuan or Northern Thai. *Highlanders of Thailand*. John McKinnon and Wanat Bhruksasri (eds.). Kuala Lumpur: Oxford University Press. Pp. 101-111.
- Kacha-Ananda, Chob. (1976). *Etude Ethnographique de Groupe Ethnique Yao en Thaïlande de Nord*. Paris: Université de Paris.
- Kerr, A. F. F. (1924). Ethnologic Notes: The Lawa of Baw Luang Plateau. *The Journal of the Siam Society*, 18(2): 135-146.
- Keyes, Charles F. (ed.). (1979). *Ethnic Adaptation and Identity: The Karen on the Thai Frontier with Burma*. Philadelphia: Institute for the Study of Human Issues.

- Keyes, Charles F. (2002). Presidential Address: "The Peoples of Asia"- Science and Politics in the Classification of Ethnic Groups in Thailand, China, and Vietnam. *The Journal of Asian Studies*, 61(4): 1163-1203.
- Kunstadter, Peter (ed.). (1967). *Southeast Asian Tribes, Minorities, and Nations*. N.J.: Princeton University Press.
- Larchrojna, Somphob. (1975). *Karen Medicine*. [S.l.: s.n.].
- LeBar, Frank M. LeBar et al. (1964). *Ethnic Groups of Mainland Southeast Asia*. New Haven: Human Relations Area Files Press.
- Leepreecha, Prasit, McCaskill, Don and Buadaeng, Kwanchewan (eds.). (2008). *Challenging the Limits: Indigenous Peoples of the Mekong Region*. Chiang Mai: Mekong Press.
- McCaskill, Don and Kampe, Ken (eds.). (1997). *Development or Domestication?: Indigenous Peoples of Southeast Asia*. Chiang Mai: Silkworm Books.
- McCaskill, Don, Leepreecha, Prasit, and He, Shaoying. (2008). *Living in a Globalized World: Ethnic Minorities in the Greater Mekong Subregion*. Chiang Mai: Mekong Press.
- McGilvary, Daniel. (1912). *A Half century among the Siamese and the Lao: An Autobiography*. New York: Fleming H. Revell.
- McKinnon, John and Bhruksasri, Wanat. (eds., 1983). *Highlanders of Thailand*. Kuala Lumpur: Oxford University Press.
- McKinnon, John and Vienne, Bernard. (eds., 1989). *Hill Tribes Today: Problems in Change*. White Lotus-Orstom (TRI-ORSTOM PROJECT).
- Miles, Douglas. (1974). *Marriage, Agriculture and Ancestor Worship Among the Pulangka Yao*. Sydney: Faculty of the Graduate School, University of Sydney.

- Moerman, Michael. (1965). "Ethnic Identification in a Complex Civilization: Who are the Lue?" *American Anthropologist*, 67(5) Part I: 1215-1230.
- Morgan, Lewis Henry. (1964). *Ancient Society*. Edited by Leslie A. White. Cambridge, Mass.: Belknap Press of Harvard University Press. (First published in 1878).
- Seidenfaden, Erik (1918). Some Notes about the Chaubun: A disappearing Tribe in the Korat Province. *The Journal of the Siam Society*, 12(3), 1-18.
- Soonthornpasuch, Suthep. (1977). *Islamic Identity in Chiangmai City: A Historical and Structural Comparison of two Communities*. Ph.D. Dissertation, University of California, Berkeley.
- Tribal Research Centre. (1969). Tribesmen and Peasants in North Thailand. In *Proceedings of the First Symposium of the Tribal Research Centre, Chiang Mai, Thailand, 1967*. Bangkok: Sompong Press.
- Vatikiotis, Michael R. J. (1984). *Ethnic pluralism in the Northern Thai City of Chiangmai*. PhD Dissertation University of Oxford, London .
- Walker, Anthony R. (1975). *Farmers in the Hills: Ethnographic Notes on the Upland Peoples of North Thailand*. Kuala Lumpur: Penerbit Universiti Sains Malaysia.
- Wongsprasert, Sanit. (1974). *Lahu Agriculture and Society*. Sydney: [s.n].
- Yasuda, Sachiko. (2008). *Shan on the Move: Negotiating Identities through Spatial Practices among Shan Cross-border Migrants in Northern Thailand*. Chiang Mai: Graduate School, Chiang Mai University.
- Young, Oliver Gordon. (1966). *The Hill tribes of Northern Thailand: A Socio-ethnological Report Illustrated*. Bangkok: Siam Society.

รหัสวัฒนธรรม

บททบทวนความเข้าใจ
ว่าด้วย “คนไทย” และสังคมไทย

สุริชัย หวันแก้ว
บรรณาธิการ

เนื่องในวาระ 72 ปี อาจารย์ ดร.ชยันต์ วรรธนะภูติ

รหัสวัฒนธรรม

บทบทวนความเข้าใจว่าด้วย “คนไทย” และสังคมไทย

ISBN 978-616-398-035-9

บรรณาธิการ

สุริชัย หวันแก้ว

บรรณาธิการต้นฉบับ

มาลี สิทธิเกรียงไกร

เบญจพร ดีขุนทด

กองบรรณาธิการ

เก็ดฉวา บุญปรากฏ สมศรี กอเข็ม ตรุณี สิงห์พงไพร

อุไร ยังชีพสุจริต สงกรานต์ จันตะคาด อัสรี มาทะมะ

จัดพิมพ์โดย

ศูนย์ศึกษาชาติพันธุ์และการพัฒนา (CESD)

ศูนย์ภูมิภาคด้านสังคมศาสตร์และการพัฒนาอย่างยั่งยืน (RCSD)

คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

สถานที่ติดต่อ

ศูนย์ศึกษาชาติพันธุ์และการพัฒนา

คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

โทรศัพท์/โทรสาร 0 5394 3599

Facebook: www.facebook.com/cesdcmu

E-mail: cesd@cmu.ac.th

ปีที่พิมพ์ 2558

จำนวน 1,000 เล่ม

ราคา 250 บาท

ออกแบบปก ณัฐกานต์ ทาจันทร์ nuttakarn.th90@gmail.com

ออกแบบ/จัดพิมพ์ วณิชการพิมพ์ 14/2 หมู่ 5 ตำบลสันผีเสื้อ อำเภอเมือง
จังหวัดเชียงใหม่ 50300 โทรศัพท์ 08 1783 8569

คำนำ

หนังสือ รหัสวัฒนธรรม: บทบทวนความเข้าใจว่าด้วย “คนไทย” และสังคมไทย เล่มนี้เป็นหนังสือรวมบทความของนักวิชาการรุ่นหลัง ผู้ได้รับแรงบันดาลใจเพราะเคยร่วมงานและบางส่วนยังคงทำงานอย่างต่อเนื่องกับอาจารย์ชยันต์ วรรณะภูติ แม้ว่าโดยรายละเอียดแล้วจะแตกต่างหลากหลายตามความสนใจและบุคลิกภาพทางวิชาการของผู้เขียนแต่ละท่าน ทว่ามีจุดร่วมสำคัญคือการนำเสนอปรากฏการณ์ทางวัฒนธรรมที่เป็นเรื่องราวของ “คนชายขอบ” ภายใต้เงื่อนไขหรือบริบททางสังคมแบบใหม่ๆ ที่ซับซ้อนและท้าทาย

เรารู้จักคนไทยและสังคมไทยดีแล้วหรือ ขณะเดียวกันระยะหลังมีหลายคนกล่าวว่าสังคมไทยและคนไทยที่ตนเคยรู้จักนั้นเปลี่ยนแปลงไปมากมายแล้ว การทบทวนเพื่อทำความเข้าใจ “คนไทย” และสังคมไทยกันใหม่ย่อมมีความจำเป็นมิใช่เพียงสำหรับแวดวงวิชาการ แต่น่าจะรวมไปถึงแวดวงสังคมในวงกว้างด้วย ความรู้หรือคำอธิบายทางสังคมศาสตร์ที่เกิดขึ้นยังมีประโยชน์ช่วยให้เราเข้าใจปรากฏการณ์ต่างๆ ของการพัฒนาหรือไม่พัฒนาบ้าง การกล่าวเช่นนี้ ไม่ได้หมายความว่าปรากฏการณ์ทางวัฒนธรรมในหนังสือเล่มนี้ล้วนแต่เป็นเรื่องแปลกใหม่เป็นพิเศษทั้งสิ้น หรือในทางตรงกันข้ามคงมีหลายคนเห็นว่าเป็น “เรื่องปกติธรรมดา” แต่ภายใต้ “ความเป็นธรรมดา” นี้เองที่ผู้เขียนแต่ละคนได้ชี้ชวนให้หันมามองคนไทยและสังคมไทยกัน โดยเฉพาะการนำเสนอความสัมพันธ์เชิงอำนาจอันซับซ้อนผ่านมุมมองใหม่หลายคนนำเสนอด้วยข้อมูลสนามที่ลึกละเอียด และวิธีการอธิบายที่ต่างออกไปจากเดิม

ท่านอาจารย์ชยันต์ทำให้เราพบว่าเรื่องราวที่ดูธรรมดาอัน “ไม่ธรรมดา” เลย โดยเฉพาะประเด็นเรื่องความสัมพันธ์เชิงอำนาจ และการพยายามหา

“เครื่องมือ” ในการทำความเข้าใจหรืออธิบายปรากฏการณ์ทางสังคมนี้แหละ คือตัวตนทางวิชาการของอาจารย์ชยันต์ที่เราคนทำงานวิชาการรุ่นหลัง ได้สัมผัสจากงานเขียน งานสอน การวิจัย การให้คำปรึกษา และงานอื่นๆ อีกเป็นจำนวนมาก งานของอาจารย์ชยันต์เป็นงานที่มีจุดยืนชัดเจน มั่นคง ในการให้ความสำคัญกับความรู้และการเรียนรู้ของผู้เกี่ยวข้อง ขณะเดียวกัน ภารกิจในการสร้างความรู้และการเรียนรู้ร่วมกันถือเป็นกระบวนการชีวิต เกิดขึ้น เติบโต และพัฒนาไปในหลายรูปแบบ หลายวิธีการ แต่ข้อที่วางงานเน้นลักษณะ “กระบวนการ” ดังกล่าวนี้อาจเคลื่อนตัวได้ช้าหรือใช้เวลา ยาวนาน และบางอย่างก็ไม่อาจคาดหวังถึงผลสำเร็จที่ชัดเจนได้ แต่บรรดาลูกศิษย์และเพื่อนร่วมงานรุ่นต่างๆ ย่อมยืนยันได้ว่าระหว่างทางเดินจากจุดเริ่มต้นไปสู่ความสำเร็จนั้นอาจารย์ชยันต์ได้สร้างคุณค่าทั้งต่อตัวผู้ที่ทำงานเองและต่อสังคมไทยมากมายในบริบทเฉพาะที่แตกต่างกันไป บ่อยครั้งจะสวนทางกับความคุ้นชินของสังคมไทยที่มีเกณฑ์ในการประเมินคุณภาพงานอีกแบบหนึ่ง

ผมในฐานะบรรณาธิการจึงขอขอบพระคุณผู้เขียนทุกท่านที่ได้กรุณา มอบบทความสำหรับตีพิมพ์ในวาระพิเศษนี้เพื่อร่วมกันสืบต่อเจตจำนงทางวิชาการของอาจารย์ชยันต์ และหวังว่าหนังสือเล่มนี้จะเป็นพื้นที่ให้ผู้เขียนทุกท่านได้เปิดประเด็นสนทนากับสังคมไทยอย่างกว้างขวาง

สุริชัย หวันแก้ว
บรรณาธิการ

สารบัญ

คำนำ

บทนำ

1

สุริชัย หวันแก้ว

ส่วนที่ 1 มุมมอง และงานศึกษาเชิงชาติพันธุ์วรรณาของไทย 21

• ชาติพันธุ์ศึกษาในภาคเหนือของประเทศไทย 22

ประสิทธิ์ ลีปรีชา

• มานุษยวิทยากับปัญหาความไม่สงบในชายแดนภาคใต้: ศักยภาพและข้อท้าทาย 65

อนุสรณ์ อนุโณ

• โหยหา “บ้าน” ของคนไทย (บางกลุ่ม) ในแดนชาмуไร 99

รัตนา โตสกุล

• เรื่องเล่าของ “คนไกลบ้าน” ผู้หญิงอีสานผู้ช่วยแม่บ้านในฮ่องกง: บันทึกภาคสนามของ “นักเรียนวัฒนธรรมต่างแดน” 134

สุริยา สมุทคุปต์

ส่วนที่ 2 การเคลื่อนไหวทางสังคม และ “กระบวนการกลายเป็น” 149

• “ชนบท” บนความเคลื่อนไหวสู่ประชาธิปไตย 150

อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์

• การสร้างพุทธเทศาข้ามแดนของพระผู้มีบารมีในโลกสมัยใหม่ 176

ขวัญชีวัน บัวแดง

• ชายแดนศาสนทัศน์: การสร้าง “พื้นที่มุสลิม” 209

ในชุมชนผู้ย้ายถิ่นจากพม่า

สมัคร์ กอเซ็ม

- ความเจ็บป่วย กับ “สภาวะการกลายเป็น” สมาชิกชุมชนหมอเหยา?: 234
การเปลี่ยนผ่านอัตลักษณ์ของผู้หญิงชาวผู้ไทย
มาลี สิทธิเกรียงไกร

ส่วนที่ 3 การต่อสู้ต่อรองของอำนาจและความรู้ 257

- การต่อสู้เพื่อกรรมสิทธิ์ที่ดินของชาวนาอีสาน 258
สมชัย ภัทรธนานันท์
- รัฐธรรมนูญ, กฎหมายป่าไม้ และ “ชาวเขาชายขอบ” 284
กมลวรรณ ชื่นชูใจ
- ระหว่างความ “ผิดกฎหมาย (illegal)” กับ “ผิดกฎหมาย
แต่ยอมรับได้ (licit)”: การต่อรองระหว่างรัฐกับชาวบ้าน 317
บริเวณชายแดนอีสาน-ลาว ในเรื่องการอพยพและการจ้างงาน
ข้ามพรมแดน
สร้อยมาศ รุ่งมณี

ดรชนี 345

ประวัติผู้เขียน 353

บทนำ รหัสวัฒนธรรม

สุรัชย์ หวันแก้ว

“คุณเป็นคนไทยหรือเปล่า รักประเทศไทยหรือเปล่า ต้องการให้
สังคมไทยดีขึ้นหรือเปล่า คุณเข้าใจคนไทยและสังคมไทยหรือเปล่า”

ในช่วงสิบปีที่ผ่านมาเราคงจะได้ยินคำถามทำนองดังกล่าวนี้มากขึ้น
ถี่ขึ้น โดยเฉพาะเมื่อเกิดเหตุการณ์ความรุนแรงทางสังคม ความรุนแรง
ทางการเมือง การจับกุมแรงงาน “ต่างด้าว” การแอบอ้างหรือการสวมสิทธิ
ความเป็นพลเมืองไทย การสร้างกระแสชาตินิยมในรูปแบบใหม่ๆ ฯลฯ ที่ต่าง
ส่งผลต่อการแบ่งแยกคนไทยออกเป็นหลายกลุ่ม หลายชั่วอำนาจ และแต่ละ
ชั่วอำนาจนั้นก็พยายามสร้างปฏิบัติการทางสังคมในอันที่จะจรรโลงอำนาจ
ของตนเองไว้ หรืออย่างน้อยที่สุดก็เพื่อจะมีพื้นที่ที่ยึดยืนในสังคมไทย
ปรากฏการณ์เหล่านี้เป็นเหมือน “รหัส” ที่ซ่อนความจริงบางอย่างไว้ จึงเป็น
หน้าที่โดยตรงของนักสังคมศาสตร์ที่จะพยายามทำความเข้าใจและสื่อสาร
ให้เห็นความจำเป็นที่จะต้องทำความเข้าใจต่อสัญลักษณ์ที่กลุ่มสังคมหนึ่งๆ
ตกลงความหมายกันไว้ หรือระหว่างกลุ่มสังคมที่มีความปรารถนาจะอยู่ร่วมกัน
กับกลุ่มอื่น การใช้คำ “รหัสวัฒนธรรม” ในหนังสือเล่มนี้จึงเป็นการให้ความสำคัญ
แก่การทำความเข้าใจความหมายที่ซ่อนอยู่เบื้องหลังปรากฏการณ์สำคัญ หรือ
แม้แต่เหตุการณ์ที่ดูปกติธรรมดาจากภายนอก เรื่องของ “อำนาจ” ที่ซับซ้อน
ยากยิ่งกว่าการมองที่เน้นแต่ภาพใหญ่หรือระบบที่ครอบคลุม เรื่องของ
“อุดมการณ์” ที่มีใช่เพียงการโฆษณาชวนเชื่อแบบที่ดูๆ หากแต่ซึมซาบแนบเนียน
เรื่องของ “ความหมาย” ที่ถูกทำให้คลาดเคลื่อนเลื่อนหลุดและแตกกระจายอยู่
ทุกเมื่อ หรือแม้แต่ “ความรู้” ที่มีใช่เพียงสิ่งที่เป็นสิ่งคงรูปไปรงใส และมีความ
แน่นอน กล่าวอีกอย่างหนึ่งคือ หนังสือรหัสวัฒนธรรมกำลังชวนให้ผู้อ่านหันมา
ตั้งคำถามกับชุดความรู้ความเข้าใจที่เราเคยมีต่อคนไทยและสังคมไทย